

Миломир ДАШИЋ

НАРОДНИ УСТАНАК У БЕРАНСКОМ (ИВАНГРАДСКОМ) СРЕЗУ ЈУЛА 1941. ГОДИНЕ И РАД НАРОДНОГ ОДБОРА ОСЛОБОЂЕЊА¹)

Истог дана када је у Београду потписана капитулација бивше југословенске војске, 17. априла 1941. године, у Беране су ушле прве непријатељске окупаторске јединице које су припадале Осмој тенковској дивизији Друге њемачке армије. Њемачке јединице приликом уласка у Беране нијесу затекле ни једног војника бивше југословенске војске, јер се мали гарнизон, на вијест о приближавању окупаторске војске, био растурио, или су се неки његови дијелови још налазили на југословенско-италијанском ратишту у Албанији. Неколико дана последије тога њемачке јединице у Беранама су смијениле италијанске снаге, јер је према плану о подјели територије Југославије, који је направљен између Њемачке и Италије, Црна Гора припала овој

¹ Устанак у беранском срезу избио је свега три дана последије испаљивања прве устаничке пушке у Црној Гори, 13. јула 1941. године. О оружаном јулском устанку у овом срезу, а посебно о стварању и раду Народнoг одбора ослобођења за срез берански, до сада није студиозније писано.

У овом раду покушаћемо да прикажемо какво је било политичко стање у срезу прије избијања устанка, какве је припреме за оружани устанак извршила мјесна партијска организација, на који начин је она придобила скоро читав народ и успјешно изашла на крај са врло јаким италијанским гарнизонем, који је пред снагом устаника капитулирао последије непуна три дана борби, како су стварани први органи народне власти и друго. Одмах да напоменемо, и овом приликом неће бити могуће дати потпуне одговоре на ова питања. Прије свега, изворне грађе за односна питања има мало, јер је архива Мјесног комитета пропала, а такође се није сачувала ни архива Народнoг одбора ослобођења у Беранама. Од изворних докумената при писању овог чланка највише смо користили оригинални записник са среске скупштине делегата, који су изабрали први народноослободилачки одбор 21. јула 1941. године у Беранама, затим документа ПК за Црну Гору, Еоку и Санџак, која се односе на рад партијске организације у Беранама и уопште на припреме и устанак у Црној Гори. Због недостатка докумената били смо принуђени да се користимо мемоарским чланцима као и изјавама појединих руководилаца и учесника јулског устанка у беранском срезу.

последњој.² У Беранама је смјештен један батаљон италијанске војске са командом 93. пука³ дивизије „Месина“, чији се штаб налазио на Цетињу.⁴ Одмах послје је запосједања Берана италијанске војне власти су пришле учвршћењу окупаторског режима. Сем гарнизона у Беранама окупатор је успоставио и карабињерске станице у неким општинским центрима на територији среза, као на примјер у Лубницама, Брзави, Петњици и Рожају.⁵ На подручју бившег беранског среза окупатор је прихватио све остатке старих органа и установа југословенске државе и задржао их као своја упоришта, преко којих је непосредно или посредно спроводио свој систем власти. У систем италијанске окупаторске власти биле су укључене и све жандармеријске станице на територији овог среза. У неким жандармеријским станицама, као што смо нагласили, Италијани су поред југословенске жандармерије држали и карабињере. Једино карабињера није било у жандармеријским станицама у Доњој Ржаници и Полици, већ су све полицијске послове за рачун Италијана вршили југословенски жандарми. У ове станице окупатор није послао своје жандарме вјероватно због тога што су се оне налазиле у непосредној близини града (5—6 км удаљености), па му је било довољно да из Берана контролише дотичну територију.

Распарчавањем југословенске територије послје окупације био је погођен и берански срез. Италијански окупациони режим издвојио је из среза Рожај са околином и дијелове горњег Бихора, крајеве настањене претежно становницима муслиманске вјере, и прикључио их такозваној „Великој Албанији“,⁶ коју је прогласио својим протекторатом. Већи дио територије Италија је задржала под власт високог комесара за Црну Гору. Овом вјештачком подјелом окупатор је још више успио да продуби јаз између муслиманског и православног становништва у овом крају.

На тако подијељеној територији мјесна партијска организација беранског среза имала је много тешкоћа у спровођењу политичких и војних припрема за устанак. Мјесна партијска организација још у данима априлске катастрофе била је испољила

² О подјели југословенске територије између окупатора види: Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, Војноисторијски институт ЈНА, т. II, књ. 2, прилог 14; књ. 3, стр. 218, као и Историјски атлас Ослободилачког рата народа Југославије 1941—1945 VII ЈНА, Београд 1952 (карта са подјелом).

³ Р. Боричић, Прво ослобођење Берана и формирање Народног одбора, Иванград 1959 стр. 5.

⁴ В. Јовановић, Црна Гора у НОР социјалистичкој револуцији I, Београд 1960, 18.

⁵ Види сјећања Ђока Пајковића: „Јулски дани 1941. у Беранама“, Народна армија, 12. јул 1947, Београд и Максима Вуковића: Тринаестојулски устанак у Беранама, Историјски записи, књига IX, свеска I, Цетиње 1953, 198.

⁶ Види: Зборник, II, књ. II, прилог 14 и Историјски атлас ослободилачког рата народа Југославије 1941—1945, VII ЈНА, Београд 1952 (карта).

велику политичку активност у погледу подизања морала у народу, позивања родољуба на борбу против фашистичких армија Њемачке и Италије и њихових сателита. Тако у тим данима МК КПЈ у Беранама, по директивама и на основу опште линије ЦК КПЈ, организује добровољце и шаље на фронт ради одбране отаџбине. Једну групу добровољаца капитулација југословенске војске затекла је на путу за фронт.⁷ Поред организовања добровољаца Мјесни комитет је у априлским данима, по директивама виших партијских форума, предузимао и читав низ других акција. Он је прије свега поставио задатак комунистима, члановима СКОЈ-а као и свим поштеним родољубима да склоне што више оружја, муниције и другог материјала за потребе борбе. Тако, прије него што су стигле окупаторске снаге у Беране, комунисти су из војних магацина успјели да склоне прилично оружја, наоружају себе и знатан број сељака.⁸ Један дио тог оружја мјесна партијска организација је све до пред избијање јулског устанка, по директиви ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак, чувала у својим магацинима.⁹ Док је у априлским данима Мјесни комитет склањао оружје и други ратни материјал, дотле су многи представници старог режима били изгубили главу и нијесу могли да се снађу. По доласку окупатора, један, додуше мањи број представника старог апарата власти, од првих дана почео је да му служи. Изразити представник пете колоне у Беранама и присталица Црногорске федералистичке странке био је средски начелник Блажо Вишњић са још неколико својих једномишљењака. Вишњић се са читавим старим апаратом власти среза од првог дана ставио на располагање окупатору. За разлику од Вишњића и још неких других отворених непријатеља народа, остали представници старог политичког живота избјегавали су првих дана послје окупације, па чак све до почетка августа 1941.

⁷ Подаци узети из материјала о историјском развоју у срезу Беранском (Р. Боричић и В. Лутовац), који се чува у архиви ОК СК у Иванграду. У материјалима стоји да је командант мјеста у Беранама одвратио добровољце и комунисте од њихове намјере да иду на фронт. Командант је одбио захтјеве представника Мјесног комитета да се добровољцима изда оружје из војних магацина, па је послје тога партијско руководство донијело одлуку да око 150 добровољаца пођу у команду дивизије у Подгорици и траже оружје. Међутим, на средокраћу пута Беране — Подгорица, код Матешева, групу добровољаца је затекла капитулација и они су се растурили својим кућама.

⁸ Види: Б. Јовановић, ц. д. 32.

⁹ Мјесни комитет је имао више магацина оружја. У магацину који се налазио у селу Југовинама било је смјештено око 100 пушака и 3 пушкомитраљеца са знатном количином муниције. За овај магацин био је одговоран Саво Јоксимовић, члан КПЈ. Други магацин налази се у селу Бабини, на Полици. У њему се до устанка чувало преко 40 пушака, 2 пушкомитраљеца и знатне количине метака; за магацин је био задужен Радивоје Вукићевић, члан КПЈ. Мање количине оружја биле су магациниране у Горњим Селима, Штитарима и Будимљи. Ово оружје је пред устанак подијељено герилским одредима.

године, сарадњу са окупаторским властима, Мјесне организације буржоаских политичких странака у априлским догађајима биле су прилично разбијене и компромитоване, те су првих мјесеци према окупатору углавном имале пасиван став. Вођство ових организација трудило се да спасе бар нешто од свога ауторитета у народу. Зато се ситна буржоазија и бројна буржоаска интелигенција беранског среза све до августа 1941. године углавном клонила отворене сарадње са окупатором. Исто тако, готово сви грађански политичари из овог среза остали су индиферентни према комбинацијама вођства Црногорске федералистичке странке, које је отворено сарађивало са Италијанима и на Цетињу вршило припреме за састав марионетске владе. Политика сепаратиста: Секуле Дрљевића, Новице Радовића, Петра Пламенца и других није имала никаквог значајнијег ослоња у беранском срезу не само код народа већ и код буржоаске интелигенције. Разлог овоме треба тражити у историјској прошлости. Наиме, Црногорска федералистичка странка никада није имала јачег утицаја на ситну буржоазију и њену интелигенцију у Васојевићима, јер је политичка поларизација 1918. године дефинитивно определијелила васојевићку буржоаску интелигенцију за Београд, за уједињење са Србијом. Од тада па надаље она је била против политике Црногорске федералистичке странке, а то ће имати утицаја и на њен став према политици вођства ове странке за вријеме првих мјесеци окупације. Тако беранска буржоаска интелигенција првих мјесеци избјегава сарадњу са окупатором, не због тога што је она у односу на политичке снаге које је окупљала Црногорска федералистичка странка била напреднија, него због тога што је априлским догађајима била ошамућена па је чекала сигнале из Београда, од вођства великосрпских и југословенских буржоаских партија којима је припадала, па тек онда да ступи у политички живот. У беранском срезу готово све грађанске странке имале су своје организације. Још одмах после уједињења 1918. године у овом срезу су створене мјесне организације Радикалне и Демократске странке, а тридесетих година створене су и организације ЈРЗ и ЈНС као и неких других буржоаских странака. Само ако имамо то у виду можемо схватити зашто остаје релативно пасивна буржоаска интелигенција Берана према сарадњи са окупатором од априла па до августа 1941. године. Исто тако у великосрпској оријентацији беранске буржоаске интелигенције и Горњег Полимља уопште, поред осталог, треба тражити, донекле, и узроке каснијој појави јаког четничког покрета у овом крају, који се јавио под утицајем четничког покрета из Србије.

Ми смо ова питања дотакли да бисмо укратко показали како је дошло до тога да беранска буржоаска интелигенција и ситна буржоазија у јулским данима, када је била захваћена сна-

гом народа на челу којег се налазила КПЈ, прилази, мада неискрено, устанку.

Без претјеривања може се рећи да је КПЈ у беранском срезу од свих политичких партија и прије рата уживала највећи ауторитет. То се нарочито запажало од 1935. године па надаље. Свој ауторитет Партија је у овом крају створила кроз дуги процес борбе против реакционарних режима старе Југославије, а нарочито у периоду од 1935. па до априлског слома државе. Брзи слом државе и отворена издаја буржоазије у априлским данима још више су ојачали углед Партије у очима народа. Зато пред јулски устанак мјесна партијска организација је на овом терену углавном имала највише утицаја у народу. Треба додати да је ауторитет Партије у народу био велики и због тога што је она била политички врло изграђена и организационо учвршћена. Мјесна партијска организација је пред избијање јулског устанка бројала 149 чланова, организованих у 11 партијских ћелија.¹⁰ Исто тако знатан број омладине био је организован у скојевским организацијама. Није нам тачно познато колико је чланова имала мјесна скојевска организација пред тринаестојулски устанак, али је сигурно да је тај број био прилично велики.¹¹ Сасвим је сигурно да је Партија својим револуционарним радом била обухватила велики број омладине са територије среза, изузев омладине која је живјела на територији која је била прикључена „Великој Албанији“ Према социјалном саставу чланство Партије било је састављено претежно од сељака и интелигенције,¹² што је било природно с обзиром на друштвено-економску структуру становништва на подручју среза, гдје није постојало радничке класе.

Берански срез је представљао крај са типично заосталом привредом. Најважнија привредна грана била је пољопривреда. У цјелини узето читава пољопривреда носила је печат крајње заосталости и примитивизма. Аграрне односе углавном је карактерисао ситни и средњи сељачки посјед; било је нешто крупнијих посједа, али они нијесу имали неког значајнијег утицаја на развитак пољопривредне производње. Сељак је у обради земље употребљавао врло примитивна оруђа. Ипак, нешто развијеније било је у овом крају воћарство и сточарство, али ни ове пољопривредне гране нијесу биле на нивоу југословенског про-

¹⁰ Из материјала о историјском развоју КПЈ — архива ОК СК у Иванграду.

¹¹ У извјештају ПК СКОЈ-а за Црну Гору, Боку и Санцак, од 18. новембра 1941, упућеном ЦК СКОЈ-а, о стању организације „Црногорске народне омладине“, стоји да је у беранском срезу организованим радом обухваћено 580 чланова омладине. (Види: Зборник, т. III, књ. 4, стр. 52). Логично би онда било, с обзиром на то што је у јесен 1941. ситуација на територији среза била знатно отежана за рад Партије и СКОЈ-а, да је прије јулског устанка било обухваћено организованим радом много више омладине.

сијека. Па ипак, и у крилу такве привреде било је дошло двадесетих и тридесетих година до диференцирања на богатије сељаке и пауперизовану сиротињу. Нарочито извоз сточарских производа и стоке, као и трговина шљивом и ракијом, омогућили су једном броју сељака да се уздигну изнад остале масе сељаштва. Развитак ситне трговине и занатства у Беранама, те прва акумулација капитала, убрзали су тај процес раслојавања. У Беране је све више продирао трговчки и зеленашки капитал. Поједини капиталисти из Србије улагали су средства на експлоатисање шума у Шекулару и околини Рожаја. Такође је буржоазија и један дио чиновништва шпекулисао разноврсним папирним вриједносницама, а трговци су користили презадуженост ситног сељака и откупљивали производе по врло ниским цијенама, што им је омогућавало велике зараде. Сељак је све више падао у дугове и зеленашке мреже. Центри зеленашења и дуговање у Беранама били су новчани заводи.¹³

У тако сложеним друштвено-економским условима дјеловала је КПЈ у беранском срезу. Иако није у Беранама било радничке класе, на коју би се Партија, природно, највише ослањала, оштре класне супротности, које су се испољавале на селу, и постојање бројне народне интелигенције били су ипак погодна база за њен рад. Већ први дани устанка у Црној Гори показују да револуционарна интелигенција у савезу са сиромашним сељаштвом, вођена од КПЈ, може да оствари и веома сложене револуционарне задатке.

Од априлске катастрофе па до тринаестојулског устанка, ПК КПЈ за Црну Гору и Санџак спроводио је читав низ политичких и организационих припрема за дизање народа на устанак под директивама ЦК КПЈ.¹⁴ У том духу се одвијала и активност мјесне партијске организације беранског среза. Ми смо већ истакли да је МК у априлским данима испољио доста самоиницијативе у склањању, куповини и магационирању оружја. Током маја и јуна он је спровео и низ других организационих припрема за устанак. Спроводећи у живот директиве ЦК КПЈ и Покрајинског комитета, МК је формирао војну комисију,¹⁵ која је имала задатак да ради на војним припремама за дизање устанка. У циљу што организованijiх припрема за народни устанак, по ди-

¹³ Од 149 чланова КПЈ, 76 њих су били сељаци, 61 интелектуалци, а свега 12 чланова радници, занатлије и намјештеници.

¹⁴ У Беранама су пред други свјетски рат постојале филијале: Црногорске, Трговачке и Хипотекарне банке, као и једна чиновничка штедионица. Колико је износио капитал ових новчаних завода, немамо тачних података, али без сумње њихов утицај на развитак капиталистичких односа у срезу је био знатан.

¹⁴ Види: Б. Јовановић, ц. д., 264.

¹⁵ Према изјави Милоша Пајковића, генерал-мајора ЈНА, Војна комисија је имала три члана. Р. Борић и ц. д., 7, наводи и имена чланова Комисије.

рективама Партије, на територији овог среза били су формирани готово у свим селима герилски одреди¹⁶ којима је било обухваћено више стотина бораца.¹⁷ Ови герилски одреди, односно ударне групе, представљаће у јулским догађајима језгро војних устаничких јединица. У одредима се одвијао интензиван рад на војном образовању омладинаца, који су се учили руковању оружјем, војној дисциплини и тактици. Одреди су коришћени и за организован идеолошко-политички рад, јер се на састанцима проучавала и марксистичка литература. Иначе, треба напоменути да је идеолошко-политички рад у мјесној партијској организацији овог среза био на врло завидном нивоу још из предратних дана.¹⁸ Нарочито је идеолошки и политички рад масама био појачан у вријеме припрема за оружани устанак. Саме припреме за устанак текле су доста организовано. Када говоримо о припремама за устанак, онда треба рећи да су оне организовано текле само на оном дијелу среза који је остао у саставу Црне Горе. Међутим, утицај Партије на масе у рожајској и петњичкој општини, које су биле укључене у „Велику Албанију“, био је незнатан. Тако је пред устанак у петњичкој општини радио само један члан Партије, три кандидата, три члана СКОЈ-а и још четири напредна омладинца који су били блиски Партији.¹⁹ У рожајској општини број политички организованих људи који су радили за Партију био је још мањи. Разумије се да овако малобројне групе нијесу могле имати неки већи утицај на политички став становништва ових крајева. Становништво у овим крајевима било је веома заостало и вјерски заслијепљено, па су га реакционарни представници — потомци некадашњих феудалних породица и хоће — лако могли повести у табор непријатеља. Па и поред објективних тешкоћа, партијска организација беранског

¹⁶ Занимљиво је напоменути да се ови одреди у Црној Гори у почетку различито називају: „ударне групе“, „војни одреди“, „герилски одреди“. О томе види: Б. Јовановић, ц. д. 45; С. Јоксимовић; Беранско-андријевичкаг партизански батаљон, Гласник на Институт за национална историја Скотје, 1958. стр. 50—51; Р. Боричић, 7—8.

¹⁷ У подацима о броју бораца у овим одредима постоји размимолажење између организатора устанка. С. Јоксимовић у свом сјећању (Берански срез у јулском устанку 1941, ВИГ, 1—2, 9) наводи да је у одредима било обухваћено око 400 бораца, док Р. Боричић у својим сјећањима даје податке за сваки одред из којих произилази да је у њима, у фази припрема, било обухваћено 336 бораца. И други учесници дају изјаве из којих се види неслагање у погледу броја бораца. Сматрамо да на бројно стање бораца у одредима не треба гледати статички, јер је формирање одреда било дужи процес, па се сваким даном број нових бораца повећавао.

¹⁸ Партијска техника Мјесног комитета непрестано је растурила и умножавала марксистичку литературу. Од марксистичке литературе пред устанак су највише читани: Основи марксизма, Теорија и тактика пролетерске револуције и диктатуре, О оружаном устанку. О начину организовања власти, о Партији, Борбе на улицама и барикадама и др.

¹⁹ Изјаве Рада Прелевића и Р. Боричића, дате аутору.

среза је чинила доста напора да створи упориште међу становништвом и у овим општинама.

Припреме које је за оружани устанак спроводила КПЈ у Црној Гори биле су подозриво праћене од стране реакционарне домаће буржоазије. То се јасно запажало и у срезу беранском. Иако је, узето, у цјелини, изузев оног најреакционарнијег дијела, буржоаска интелигенција у Беранама избјегавала сарадњу са окупатором пред устанак, то никако не значи да је она била на линији борбе против Италијана. Тако, на примјер у јуну мјесецу неколико официра одржали су у селу Бучу, близу Берана, један тајни састанак на коме су донијели план о спречавању устанка. Чак у то вријеме у Беранама један официр бивше југословенске војске — са тајном италијанском полицијом ОВРА — створио је био план за ликвидацију једног броја најпознатијих комуниста у срезу. Међутим, непријатељу овај план није успио, јер је партијска организација на вријеме открила завјеру.²⁰

Вршећи припреме за устанак Партија је предузимала озбиљне кораке да оствари пуно јединство народа у овом срезу. У том циљу МК је водио неколико разговора са представницима грађанских партија, нарочито са онима који су још увијек имали ауторитета код једног дијела становништва, да се заједнички иступи против окупатора. Буржоаски представници су у овим разговорима иступали дволично, као, уосталом, у читавој Црној Гори. Они су обично изјављивали „да је свако за устанак, али не сад тренутно“, или: „Ми смо за борбу, али када за то дође вријеме, а сада треба да чекамо“,²¹ и слично. Ипак, неколико дана прије почетка устанка на иницијативу МК одржан је састанак са представницима политичких и грађанских партија среза у селу Лушцу недалеко од Берана.²² На овом састанку дуго је вођена дискусија о заједничком иступању против окупатора. Међутим, представници грађанских партија и даље су изјављивали да није дошло вријеме за такву акцију, поготово што су Њемачка и Италија у преимућству у односу на СССР и Енглеску. Састанак је завршен тако што су грађански представници изја-

²⁰ Изјава Милоша Пајковића; о овоме види и цитирани чланак Ђока Пајковића.

²¹ Блажо Јовановић: Извјештај о политичком раду ПК КПЈ за Црну Гору, Цетиње, 1948, 86.

²² У сјећањима Ђ. Пајковића и Р. Боричића постоји неслагање о датуму вођења разговора између представника МК КПЈ и представника грађанских партија. Р. Боричић наводи да је састанак одржан 8. јула, док Ђ. Пајковић, у цитираном чланку, помиње 12. и 13. јул као дане када су вођени поменути разговори. С обзиром да је Пајковић присуствовао састанку могли бисмо прихватити датуме 12. или 13. јул као тачне. Овом састанку су као представници МК поред Пајковића присуствовали: Вуксан Цемовић, Панто Малишић, Милан Куч и Радоња Голубовић, а у име грађанских странака: Радоје Шћекић (Демократска), Радосав Јоксимовић, Тома Јоксимовић, Милан Поповић и Дивна Вековић (ЈРЗ) и Филип Цемовић (ЈНС). Састанак је одржан у кући Дивне Вековић, у селу Лушцу.

вили да неће учествовати у оружаном борби, али да неће ништа предузимати ни против устанка. Мада су у овим разговорима постигнути само извјесни резултати, ипак је састанак био од значаја за мобилизацију маса у јулским данима. Грађанским представницима је тек у току разговора постало јасно са каквим перспективама у устанак улазе комунисти, да они заиста имају за собом већину народа, а сем тога и да се ослањају на створене оружане снаге — герилске одреде. Због тога грађанско вођство, без обзира што је потајно деморализаторски и опортунистички наступало међу народом, јавно није имало снаге да устане против МК и спречи припреме за устанак. Грађански политичари и овом приликом су показали да нијесу били у стању да схвате политичку ситуацију, како ону која се одвијала у оквирима другог свјетског рата, тако и ситуацију која је владала у Црној Гори пред тринаестојулски устанак. Политичка кратковидост овог вођства се огледала у томе што оно никако није могло да схвати да устанак против окупатора мора имати општејугословенски националноослободилачки карактер и да истовремено ослободилачки рат у Југославији треба да допринесе побједи антихитлеровске коалиције над силама осовине. Зато није чудо што ово вођство у фази припрема за устанак поставља тако уска питања као шта ће бити ако „остала црногорска племена“ не прихвате устанак, него „издаду васојевићко племе“.²³ Јасно, овакве концепције за један дио народа нијесу ништа значиле. Међутим, још увијек је било братстава и племенски загрижљивих појединаца, који су прихватили овакве изјаве грађанских политичара као истине. Због тога је МК тих дана развијао живу агитацију у народу и тумачио прогласе ЦК КПЈ и ПК²⁴ којима се народ позивао на борбу против окупатора. Нарочито су комунисти указивали на онај дио прогласа ПК КПЈ у коме се Партија обраћала црногорском народу ријечима:

„Збиј, под руководством Комунистичке партије, која је једина била и остала вјерна народу, своје редове и оствари чврсто јединство у борби против окупатора и његових слугу, за своје национално ослобођење!.. До националне слободе можеш доћи удружен са свим поробљеним народима Југославије и Балкана — једино у савезу са великом, моћном и непобједивом земљом социјализма — Совјетским Савезом.“²⁵

За све вријеме припрема за оружани устанак комунисти су истицали да је јединство радничке класе, сељака и свих родољуба услов за побједу ослободилачког покрета у Југославији.

²³ Види: С. Јоксимовић: Берански срез у јулском устанку 1941, ВИГ, 1—2 1960, стр. 8.

²⁴ Проглас ЦК КПЈ од 22. јуна стигао је у Црну Гору крајем јуна, а у берански срез негдје почетком јула, те га је мјесна партијска организација примила једновремено, кад и проглас ПК КПЈ за Црну Гору.

²⁵ Зборник, III, 1, 13—15.

Када је 8. јула ПК за Црну Гору, Боку и Санџак одржао састанак у Пиперима, на коме је разрадио директиве ЦК КПЈ са сједнице од 4. јула и донио одлуку о дизању устанка у Црној Гори, припреме за борбу против окупатора биле су у завршној фази. На састанку у Пиперима донесена је одлука о дизању устанка и формирању окружних комитета на подручју Црне Горе, Боке и Санџака.²⁶ Мјесна партијска организација беранског среза са андријевичком и колашинском чиниле су један окружни комитет. Један од чланова Окружног комитета за Колашин био је и Милан Куч, ондашњи секретар Мјесног комитета у Беранама.²⁷

Мјесна партијска организација у Беранама у првој половини јула користила је сваку могућност за придобијање народа за устанак. Она је искористила традиционалне петровданске саборе на планинама Џаковици и Мокрој као смотру политичке и војне снаге народа са десне стране Лима. Дванаестог јула на планини Џаковици извршена је смотра герилских војних одреда са десне стране Лима.²⁸

За почетак устанка чекао се само сигнал. Тринаестог јула плануле су прве устаничке пушке против окупатора у Црној Гори, а сљедећих неколико дана устанак је добио општенародни карактер и узео широке размјере.

На прве вијести о почетку устанка међу народом у беранском срезу запажено је велико узбуђење. Обавијештени о неким припремама које су се спроводиле по селима, тих дана италијански војници и карабињери знатно су поострили контролу над народом у Беранама. Премлаћивали су људе на улицама, а неким грађанима су почели одузимати и имовину.²⁹ Из Берана су тих дана све више излазили родољуби које су комунисти упутили у припреме за устанак. Због поостреног режима окупатора један број грађанских политичара такође је био престао да иде из села у град. Мјесни комитет је 14. јула у селу Лушцу одржао састанак³⁰ на коме је разрадио директиву Покрајинског комитета о дизању оружаног устанка. У духу директива ЦК КПЈ и Покрајинског комитета Мјесни комитет је на овом састанку донио сљедеће закључке: 1. да се постојећи герилски одреди

²⁶ Види: Б. Јовановић, 74.

²⁷ Милан Куч је погинуо фебруара 1943. године као члан Окружног комитета за Беране. Проглашен је народним херојем.

²⁸ Овим војним маневрима герилских одреда руководио је Владо Шћекић, сада генерал-потпуковник ЈНА.

²⁹ Ђ. Пајковић, ц. ч.

³⁰ Састанак је одржан у воћњаку Цвјетка Пајковића. Састанку су били присутни сви чланови Мјесног комитета: Милан Куч, Ђоко Пајковић, Радомир Јованчевић, Радомир Митровић, Радмила Недић, Миливоје Мићковић, Душан Бошковић и Радивоје Вукићевић.

попуне новим борцима који хоће борбу без обзира на страначку припадност и да одреди остану језгро војних јединица за устанак; 2. устанак треба отпочети у форми диверзантско-герилских акција и одмах прићи уништавању карабињерских станица на подручју среза; 3. порушити саобраћајне комуникације и то мост на Лиму код Скакавца, на путу Беране — Бијело Поље, мостове на путу Беране — Полица и мостове на путу Беране — Андријевица, покидати све телефонске и друге везе са сусједним градским мјестима; 4. да се поново позову грађански прваци на сарадњу и заједничку борбу; 5. спријечити даљи рад општинских управа и сеоских кметова и прекинути им сарадњу са Среским начелством у Беранама; 6. послати неколико утицајних комуниста у села Бихора ради подизања народа на устанак, а ако се то не постигне учинити да становништво тога краја остане неутрално и не напада устанике; 7. директиве о оружаном устанку објаснити народу на конференцијама; и 8. све ове задатке првенствено треба да изврше комунисти или герилски одреди.³¹

Одмах после је састанка чланови Мјесног комитета су се разишли у села, гдје су објашњавали директиве о устанку и значај ослободилачке борбе.³² Чланови МК су за два дана скоро у свим селима одржали конференције и објаснили директиве. У позивању народа на борбу Партија је полазила од става да та борба треба да има општенародни карактер и да у њој треба да учествују сви људи без обзира на страначку припадност. Раније формирано герилски одреди су тих дана попуњавани новим борцима, тако да су непосредно пред избијање устанка бројали више стотина бораца.³³ Према закључцима са састанка од 14. јула, представници Мјесног комитета поново су позвали грађанске политичаре на заједничку борбу против окупатора. Један број грађанских првака и даље је изјављивао да је борба „у ово вријеме бесмислена“ Али огромни ауторитет Партије ипак је учинио да знатан број официра и буржоаске интелигенције узме учешћа на конференцијама, које су сазивали комунисти ради објашњавања циљева устанка, и да се многи од њих и сами изјасне за борбу против Италијана.

Прве оружане акције у беранском срезу отпочеле су 16. јула, а већ у ноћи између 15. и 16. јула неки герилски одреди су покидали телефонске везе између Берана и околних мјеста.³⁴ Команда италијанског гарнизона у Беранама била је обавијештена о немирима који су отпочели 13. јула у неким крајевима Цр-

³¹ Р. Боричић, 13; С. Јоксимовић, 8.

³² Исто.

³³ Тачан број герилских одреда нијесмо могли утврдити. Једно је сигурно: да су герилски одреди били формирано готово у свим селима беранског среза и један у Беранама.

³⁴ АВИИ к. 776, рег. 6/1а — 474.

не Горе. Зато је она предузела низ мјера предострожности. На темељу изјештаја које су јој достављали шпијуни и петоклонаши на челу са Блажом Вишњићем, Милетом Вељићем и судијом Јелисијевићем,³⁵ команда је знала да се у народу нешто крупно спрема. Бојкот Италијана, који је спроводила мјесна организација, био је доказ за окупатора да су вијести о покрету народа тачне. Окупатору је то нарочито постало јасно када су 16. јула Беране освануло без телефонских веза са околним мјестима. Ујутру 16. јула једно одјељење италијанских војника упућено је из града ради извиђања у села Буче и Пешца. Печички герилски одред је то јутра у селу Пешцима дијелио оружје из партијских магацина и разрађивао план будућих акција.³⁶ Добивши обавјештење да у село улазе италијански војници, Печички одред се повукао према селу Лушцу. Истовремено у селу Лушцу је пукла и прва устаничка пушка у овом крају, од које је погинуо командир карабињерске станице у Лубницама.³⁷ Овај карабињер је у пратњи једног југословенског жандарма ишао у Беране, вјероватно да својој команди поднесе изјештај о припремама за устанак у Горњим Селима. Италијанско одјељење је чувши пуцањ пошло из Пешаца у правцу Лушца. Герилски одреди из оба села су били спремни за борбу. Осјетивши се слабим да предузму чишћење села, окупаторски војници су се брзо вратили у Беране са немилим вијестима. Чим се одјељење окупаторских војника вратило у град, команда италијанског пука послала је у Пешца и Лужац једну чету војника са задатком да изврши репресалије због убијеног карабињера. Одреди поменутих села су одмах ступили у борбу са италијанском четом и послје двочасовне борбе, у којој су погинула још два италијанска војника, натјерали је на повлачење према граду.³⁸ Приликом повлачења Италијани су у селу Пешцима ухватили четири родољуба³⁹ и одвели их у град. Истовремено у граду италијанске војне власти су ухапсиле још пет патриота.

И неки други герилски одреди су 16. јула отпочели са оружаним акцијама. Лубнички одред је разоружао карабињере и југословенске жандарме у Лубницама, а приликом пушкарања убијен је још један карабињер. Исто тако Бубањски и Штитарски одред су разоружали карабињере на станици у селу Брави. Жандарми су се на овој станици изјаснили за борбу против Италијана, па им је оружје остављено. Значајну акцију извео је и одред села Виницке, који је напао на италијански војни камион

³⁵ С. Јоксимовић, 7.

³⁶ Изјава Милоша Пајковића.

³⁷ Ђ. Пајковић, ц. ч.

³⁸ С. Јоксимовић, ц. ч., 9.

³⁹ Изјава Милоша Пајковића.

на путу Беране — Андријевица, убио четири италијанска војника и заплијенио возило са осталим материјалом.⁴⁰

Већ првог дана сукоба герилски одреди са лијеве стране Лима постигли су добре резултате. Акцијом одреда италијански гарнизон је затворен у Беранама. Ноћ између 16. и 17. јула прошла је без борбе. Мјесни комитет је ове вечери радио на извршавању задатака постављених на сједници од 14. јула. Он је дао задатак да се током ноћи поруше мостови на путу Беране — Андријевица. Запаљен је велики мост на Лиму код Скакавца, на путу Беране — Бијело Поље, а порушени су и мостови на путу Беране — Полица. Тако је италијански гарнизон већ 17. јула био потпуно одсјечен од осталих мјеста у Црној Гори. У таквој ситуацији у Беранама је 17. јула ванредни војни суд осудио на смрт 9 ухапшених родољуба, мислећи да ће тиме заплашити народ и спријечити устанак. По подне истог дана на Јасиковцу су стријељани: Милета Митровић, Данило Јоксимовић, Авдо Дервовић, Милан Малишић, Арсо Малишић, Александар Арсенијевић, Вукајло Зечевић, Божина Недић и Божо Лекић. На вијест о стријељањима на Јасиковцу и одреди са десне стране Лима ступили су у акцију. Сви способни људи латили су оружје и похитали према граду.⁴¹ Герилски одреди су нагло нарастали и постали су преуске војне формације.⁴² Пријетила је опасност да борба не поприми карактер стихије. Међутим, Мјесни комитет је одмах предузео мјере да се борба одвија плански. Наравно, то је било тешко постићи јер се није очекивало да ће тако брзо устаничка војска нарасти на више хиљада бораца.⁴³ Постојећи војни одреди су послужили као језгро војних формација, а руководиоци одреда су били и први командни кадар у борбама за ослобођење Берана.

Да би борба за ослобођење Берана текла по плану, Мјесни комитет је ноћу између 17. и 18. јула организовао војно савјетовање у кући Панта Малишића у селу Пешцима, коме су у име Партије присуствовали: Милан Куч, Ђоко Пајковић, Радомир

⁴⁰ С. Јоксимовић, ц. ч. 9. Према тврђењу организатора и учесника устанка из овог среза и одреди са десне стране су 16. јула били у војној приправности. Међутим, карабињери из Петњице успјели су тога дана да се повуку наоружани у Беране, а притом су морали да пређу преко територије Полице гдје је дјеловало неколико герилских одреда. Чињеница да су се карабињери из Петњице мирно пребацили преко територије, коју су контролисали одреди, доводи у сумњу тврђења неких учесника јулског устанка да су тога дана били спремни за борбу и одреди са Полице и из Будимље.

⁴¹ На италијанску чтеу војника, која је извршила стријељање родољуба на Јасиковцу, први је напао герилски одред села Луга којим је руководио Сава Лабудовић, а затим су почели да пристижу и остали одреди са десне стране Лима.

⁴² Види: цитирани чланак Ђока Пајковића. Са тврђењем Пајковића се углавном слажу и остали организатори јулског устанка у овом срезу.

⁴³ Изјава Милоша Пајковића; о овоме види и ц. ч. Сава Јоксимовића.

Митровић, Саво Јоксимовић, Милош Малишић, Панто Малишић и други, а у име официра бивше југословенске војске: Томо Зечевић, Мирко Куклић и Павле Ђуришић.⁴⁴ На састанку је разрађен план акција за ослобођење Берана. Сваки герилски одред добио је конкретан правац дјејства. Одлучено је да групом одреда са десне стране Лима руководи Милан Куч, а одредима са лијеве стране Милош Малишић, комуниста — резервни официр.⁴⁵ Одреди са десне стране Лима напали су град 18. јула правцем Јасиковац — Хареме — зграда Гимназије — војне касарне, а одреди са десне стране извршили су заокружење града са јужне, западне и сјеверне стране. Мјесни комитет је пратио све војне акције устаничких јединица у борбама за ослобођење града са аеродрома и варошког гробља. Борбе за ослобођење града отпочеле су врло рано 18. јула. Напад устаника био је концентрисан на најутврђенија непријатељска упоришта: карабињерску станицу, зграду трошарине, Основну школу, Гимназију и војне касарне. Непријатељ се био прилично учврстио у овим објектима. Али пред снагом бројнијих устаника и неизмјерном храброшћу, један по један објекат је заузимао. Најжешће борбе су вођене са карабињерима и црнокошуљашима који су се били забарикадирани у карабињерској станици. Послије више јуриша устанички одреди су у налету успјели да запале карабињерску станицу, а пошто су карабињери одбили предају, око 40 њих је убијено и изгорјело у згради.⁴⁶ Друго јако упориште које су устаници заузели прије подне истога дана била је зграда трошарине,⁴⁷ која је такође заузета тек онда када су сви Италијани били побијени или рањени. У борбама за заузимање зграде трошарине погинуло је 19 финансиа, а 2 су рањена. Истовремено устаници су до 2 сата по подне 18. јула успјели да ликвидирају непријатељско упориште у Основној школи као и нека друга мања упоришта. Тако су 18. јула прије подне устаници заузели сва непријатељска упоришта у граду, изузев зграде Гимназије и војних касарни, гдје се углавном био концентрисао италијански гарнизон. Предстојале су и даље тешке борбе. Италијански батаљон је био веома добро наоружан и могао се дуго бранити, јер је у овим утврђеним зградама био смјестио довољне количине ратног материјала и хране да издржи опсаду од неколико дана. Али када су према згради Гимназије почели да се приближавају бројни устанички одреди, а да војне касарне заузи-

⁴⁴ Види: С. Јоксимовић, ц. ч., 9.

⁴⁵ Према изјави Милоша Пајковића, Павле Ђуришић, капетан, касније познати издајник, очекивао је да ће бити њему повјерена команда над одредима. Међутим, Мјесни комитет је задржао команду у својим рукама.

⁴⁶ Види: С. Јоксимовић, ц. ч. 10.

⁴⁷ Приликом борби за заузимање зграде трошаринске станице погинуо је Милош Малишић. Проглашен је за народног хероја.

мају устаници, италијанским војницима и официрима је постало јасно да неће успјети дуго да се одрже. Устаничко руководство је такође хтјело да избјегне жртве око заузимања ових објеката, па је искористило своје преимућство и преко заробљених италијанских војника тражило разговоре о обустављању борбе и предаји гарнизона. Италијанска команда је прихватила предлог устаника о преговорима и послала је своје парламентарце на разговоре који су вођени у кући Ђукана Лабудовића. У име Мјесног комитета и уопште устаничке војске парламентарци су били: Милан Куч, Ђоко Пајковић, Саво Јоксимовић, Вуксан Цемовић, Панто Малишић, Радоња Голубовић, Радомир Јованчевић и Павле Ђуришић.⁴⁸ У почетку преговора италијански официр је почео оштро да иступа, па је чак упозоравао устанике да су нападом на гарнизон прекршили „законе италијанске империје“ и тражио је повлачење устаника из града. Ово показује да непријатељ још увијек није могао да процијени снагу устанка и његове циљеве. Одговор устаничких представника италијанским парламентарцима био је: гарнизон ће бити потпуно уништен ако се не преда. У међувремену на зграду Гимназије, гдје се био концентрисао скоро читав гарнизон, устаници су испалили прву топовску гранату.⁴⁹ Пуцањ устаничког топа изазвао је праву панику у редовима италијанских војника, па је команда гарнизона прихватила условну капитулацију. Сачињен је акт о капитулацији на српскохрватском и италијанском језику, по коме је италијански гарнизон требало да преда сва тешка оруђа: бацаче, митраљезе, пушкомитраљезе, бомбе као и све залихе муниције; официри би задржали пиштоље, а војници пушке, али без муниције. Такође по споразуму италијански официри и војници имали би се касније транспортовати до Подгорице, па ако устаници буду и тамо разоружали италијански гарнизон, онда би им се узело преостало оружје, а они даље са осталим заробљеницима из Црне Горе транспортовали у Италију. Акт о условној капитулацији је одмах извршен, устаници су ушли у зграду Гимназије и још исте вечери одузели од окупаторских војника оружје, изузев пушача и пиштоља. Читав гарнизон је онда затворен у зграду Гимназије, коју су стално држале на оку јаке устаничке страже. Тако је фактички град био ослобођен пред вече 18. јула. Има мишљења да као датум ослобођења Берана треба узети 19. а не 18. јул, јер 19. је гарнизон натјеран на безусловну капитулацију и предао преостало оружје. Међутим, то што је италијански гарнизон задржао пушке и пиштоље до 19. јула никако

⁴⁸ Види: С. Јоксимовић, 10; Б. Јовановић, 151.

⁴⁹ Берански устаници су добили из Андријевице 2 топа, који су били заплијењени од Италијана 17. јула, када је ово мјесто ослобођено. Пошто муниција за топове није била исправна, пушкар Божо Милачић је успио да оспособи неколико граната од којих је прва испаљена на Гимназију.

не значи да је он имао било какве власти у граду. Град је ослобођен 18. јула, пред вече, и од оног момента потпуну власт у граду су имали устаници. Италијански гарнизон је био блокиран и готово потпуно заробљен. Јавни ред и поредак у Беранама су одржавали органи устаничке војске, а не окупатор. Кретање грађана по граду, 18. јула увече и сјутрадан, било је потпуно слободно, док италијански војници нијесу имали права кретања по граду изузев изласка из зграде Гимназије до градских чесама, које су се налазиле непосредно испред Гимназије. Па ипак, Мјесни комитет није био задовољан условним актом капитулације, али је у датој ситуацији прихватио ово рјешење јер је оно одговарало интересима устаника. Дан касније команда италијанског гарнизона биће принуђена да потпише безусловну капитулацију и преда задржано оружје.

За петнаест дана устаничка војска је ослободила читаву територију среза, принудивши италијански гарнизон који је имао око 900 војника да безусловно капитулира. Био је то велики војнички успјех устаника овога краја. У борбама за ослобођење Берана убијено је око 70 Италијана, више десетина их је рањено и око 800 заробљено.⁵⁰ Устаницима су приликом ослобођења града пале у руке велике количине оружја којим су се драгоцјено користили у даљим борбама. Тако су још у првим данима тринаестојулског устанка у Црној Гори ослобођене Беране у којима се налазио један од снажнијих италијанских гарнизона.⁵¹

Устанак у Црној Гори је тих дана био добио широке размјере. Био је то општенородни покрет за национално ослобођење у коме је огромна већина становништва узела учешћа. По масовности устанак у беранском срезу спада у ред најмасовнијих покрета у срезовима Црне Горе. Само у ослобађању Берана учествовало је око 5.000 устаника.⁵²

Масовност народног устанка и брзо стварање слободне територије у Црној Гори нужно су диктирали потребу за изградњом организованих форми политичког јединства народа, а посебно се поставило питање одржавања јавног реда и поретка на слободној територији, обезбеђење права и слобода грађанима, гарантовање личне и имовинске сигурности. Та питања, која су углавном стајала пред свим среским устаничким руководством у Црној Гори, поставила су се и у ослобођеним Беранама. Стари органи власти, како бивши југословенски тако и окупаторски, у борбама за ослобођење града били су разбијени: Још прије почетка устанка у овом срезу, МК КПЈ је на састанку од 14. јула

⁵⁰ Тачан број заробљених италијанских војника нијесмо могли утврдити. Узели смо цифру од око 800 због тога што њу помиње више учесника и организатора устанка.

⁵¹ Снажнији гарнизони су се налазили још само у Цетињу, Подгорици, Никшићу и Пљевљима.

⁵² Види: Б. Јовановић, 151.

донио одлуку да спријечи даљи рад општинских управа и сеоских власти и онемогући им везу са органима власти у граду. У току борби за ослобођење Берана, Мјесни комитет је формирао органе за одржавање јавног реда и мира на ослобођеној територији: народну милицију и службу безбједности звану „ЧЕКА“.⁵³ Задатак ових органа био је да спријече евентуалне покушаје пљачке, насиља и друге појаве, којих је свакако могло бити у току масовног напада на град. Како су ослобађани поједини дијелови града, припадници народне милиције преузимали су на себѐ обезбјеђење јавног реда и поретка. Те мјере су учиниле да и поред масовног учешћа у устанку није било ниједног случаја пљачке било окупаторске имовине или имовине грађана. Чињеница да је град ослобођен са минималним жртвама устаника (погинуло 5, а рањено око 20 устаника) указује на то да је МК добро руководио војним акцијама за ослобођење Берана.

Ноћу између 18. и 19. јула Мјесни комитет је у тек ослобођеним Беранама одржао проширени састанак,⁵⁴ којему су присуствовали чланови Војне комисије, секретари и чланови општинских бироа ћелија.⁵⁵ Поред анализирања политичке ситуације и оцјене постигнутих резултата, Мјесни комитет је на овом састанку расправљао и о даљем вођењу борби. Дат је предлог да се војска организује на принципу народних батаљона, да се Војна комисија реорганизује у Војни комитет, који ће имати задатак да руководи свим војним операцијама на територији среза. За чланове Војног комитета именовани су Милан Куч и Сава Јоксимовић, комунисти, Павле Ђуришић и Мирко Бабовић, официри, и Илија Лутовац, судија. За руководиоца Војног комитета именован је Милан Куч. Војни комитет ће два дана касније, одлуком Народног одбора ослобођења, бити допуњен са још неколико официра. Исто тако, на овом састанку дат је предлог да се успостави команда мјеста, а за команданта је именован Стеван Ђокић, резервни официр; потврђено је стварање службе безбједности — „ЧЕКЕ“.⁵⁶ Служба безбједности је одмах похапсила неколико италијанских шпијуна и отворених непријатеља народа, повела над њима истрагу, а будно је пратила и рад класних непријатеља који су били на слободи. Одлуке Мјесног комитета биле су од великог значаја за даљи развитак догађаја у срезу. Већ сјутрадан Мјесни комитет је у име устаничких снага тражио безусловну предају, иначе скоро заробљеног италијанског

⁵³ За командира милицијске чете, која је бројала око 70 милиционара, Мјесни комитет је именовао Пера Боричића.

⁵⁴ Састанак је одржан у једној соби болнице, гдје се налазио на лечењу болесни Милан Куч, секретар МК.

⁵⁵ Види: Р. Боричић, 26.

⁵⁶ За чланове службе безбједности — ЧЕКЕ, МК је именовао Мита Миљковића, Сава Митровића, Стевана Делевића и Милана Делевића (сви комунисти). Неки учесници устанка тврде да се служба безбједности називала „ГПУ“.

гарнизона, мада су се овоме успротивили неки официри.⁵⁷ На састанку Мјесни комитет је још одлучио да све аутоматско оружје преда на руковање члановима Партије и скојевцима, који су се за руковање њима имали одмах обучити.⁵⁸ Мотивација овакве одлуке је била да аутоматско оружје не допадне у руке сумњивих елемената.

Док је МК у тек ослобођеним Беранама доносио значајне одлуке у интересу даљег развитака покрета, у Беране је стигао из Окружног комитета за Колашин Бранко Делетић⁵⁹ са директивом ПК да не треба нападати на градове већ утицати да се устаници разиђу кућама, а да на окупу остану само борци раније формираних герилских одреда, који ће наставити искључиво герилско-диверзантску борбу са окупатором.⁶⁰ Разумије се, оваква директива потпуно је збунила партијско руководство у Беранама, а у редовима комуниста дошло је до озбиљног негодовања и недисциплине. Спровести ову директиву и напустити тек ослобођени град значило је компромитовати Партију у очима народа. Ова погрешна такозвана друга директива ПК имала је различите посљедице у појединим мјестима у Црној Гори. Стицајем околности она није спроведена у живот у беранском срезу. Наиме, док се Мјесни комитет мислио као да нађе најпогоднији политички моменат за саопштење директиве устаничкој војсци, у Беране је из Пећи стигао Митар Бакић, члан Војне комисије ЦК КПЈ. Бакић је у Црну Гору био упућен од стране ЦК КПЈ са директивом⁶¹ која се сводила на сљедеће: да у Црној Гори треба подићи општенародни устанак, јер су за њега постојали услови; да се ослобођена територија у случају непријатељске офанзиве не брани по сваку цијену фронтално, већ да се партизанским начином ратовања избјегну фронтални сукоби; да се из ослобођених градова склони у планине што више залиха оружја, муниције, хране и другог материјала и да се на слободној територији образују репрезентативна тијела од представника КПЈ и поштенних грађана из редова опозиционих политичких странака, и да та тијела иступају као руководства устанка.⁶²

За развитак устанка у беранском срезу долазак Митра Бакића је био од неочењивог значаја.⁶³ Бакић је прије свега подр-

⁵⁷ Занимљиво је напоменути да је око повлачења акта о условној капитулацији италијанског гарнизона било дошло до оштрог размимоилажења између МК и неких официра на челу са Ђуришићем. П. Ђуришић се супроставио извршењу безусловне капитулације, а то је правдао тиме што је погажена његова „часна официрска ријеч“, коју је дао Италијанима.

⁵⁸ Види: Р. Борић, 26.

⁵⁹ Погинуо 1943, проглашен са народног хероја.

⁶⁰ Б. Јовановић, 140 — 141, 152.

⁶¹ Исто, 139.

⁶² Исто, 139.

⁶³ О путовању Митра Бакића од Пећи до Берана, преко Руговских планина, види опширније: Слободан Мирић, Витомирица, Београд, 1960, 75 (хроника).

жао став Мјесног комитета да се не напушта тек ослобођени град и оцијенио је другу директиву као врло погрешан став ПК и делегата ЦК КПЈ. Између 19. и 20. јула Мјесни комитет је у присуству Бакића одржао још један састанак. На овом састанку Бакић је детаљно упознао мјесно партијско руководство са општом линијом КПЈ у питању даљег развитка устанка у Југославији уопште, а посебно у Црној Гори. Према сјећањима неких комуниста — организатора устанка у овом срезу — Бакић је био веома импресиониран ширином и масовношћу ослободилачког покрета у Горњем Полимљу.⁶⁴ Бакићево присуство у Беранама Мјесни комитет је искорисито за расправљање многих важних политичких проблема, а нарочито је разматрано питање организовања власти на слободној територији. Управо добрим дијелом је Бакић са свјежим инструкцијама ЦК КПЈ допринио да берански комунисти нађу најпогоднију форму власти за почетак ослободилачке борбе. Добивши увид у рад Мјесног комитета Бакић је одобрио став партијског руководства о дефинитвном разоружавању италијанског гарнизона.

Разоружањем италијанског гарнизона у устаничке руке је пало више тешких митраљеза, око 20 тешких и лаких бацача, више десетина пушкомитраљеза, око 800 пушака, велике количине муниције и другог ратног материјала.⁶⁵ Заплијењено оружје устаничко руководство је раздијелило устаницима.

*

Једно од најважнијих питања које је тражило своје рјешење, послје ослобођења Берана, било је организовање власти. Стари органи власти у срезу: Среско начелство, општинске управе, жандармеријске станице и други органи били су још одавно компромитовани код народа. Сви ови органи у току борби за ослобођење среза фактички су престали да функционишу. Исто тако у борбама за ослобођење Берана, видјели смо, био је разбијен окупаторски апарат власти. Зато је у ослобођеном граду и селима требало створити нову власт, али такву која се морала у свему разликовати од старе. Питање стварања нове власти било је суштински једно од најзначајнијих питања, јер без организованих облика политичког јединства народа није се могао замислити даљи развитак ослободилачког покрета. Баш на овом питању комунисти беранског среза су испољили идејну и политичку зрелост. Они су власт схватили као важно питање ослободилачке борбе и први њихов задатак послје ослобођења Берана био је рад на стварању нових органа револуционарне власти. Мјесна партијска организација Берана почела је међу првима да „државну катастрофу старе Југославије претвара у ката-

⁶⁴ Види: С. Јоксимовић, 11; Р. Боричић, 30.

⁶⁵ У мемоарској литератури и усменим изјавама појединих учесника и руководиоца устанка такође има неслагања о количини заплијењеног оружја.

строфу буржоаске Југославије, у основу побједи социјалистичке народне револуције“.⁶⁶ У свјетлу ових општих марксистичко-лењинистичких поставки треба тражити објашњење појави првих органа власти и на овој слободној територији, власти која се и у Беранама као и касније у другим мјестима ствара у форми народноослободилачких одбора.⁶⁷ Мјесна партијска организација спроводићи линију КПЈ, била је свјесна чињенице да без револуционарног обрачуна са старим буржоаским системом, без рушења старог државног апарата, не може створити нову власт. Али она у почетку, свјесно, није истицала у први план парољу: „Борба за социјалистичку власт“, јер је то по оцјени ЦК КПЈ било свјесно сужавање ослободилачке борбе, што би изоловало један дио народних маса.⁶⁸ Зато мјесна партијска организација рад на организовању власти поставља на широку основу народног јединства, мада је истовремено радила и на стварању класно-револуционарних органа.

Истакли смо да су још у току борби за ослобођење Берана створени револуционарни органи: народна милиција и служба безбједности. Али то није било довољно; требало је створити орган власти на слободној територији који би имао задатак да даље развија народни устанак и репрезентативно дјелује у народу. Зато је Мјесни комитет на састанку у ноћи између 19. и 20. јула, у присуству Митра Бакића, одлучио да сазове једну среску народну скупштину која је имала задатак да изабере срески орган власти. Сарадња са представницима грађанских партија најбоље се могла остварити кроз сазив једног репрезентативног среског тијела и он је оцијењен као најисправнији пут. Већ 20. јула, по одлуци Мјесног комитета, извршени су избори делегата за среску народну скупштину.⁶⁹ Ратна ситуација није дозвољавала одлагање и морало се брзо радити на успостављању нове власти. То су диктирале и потребе даљег развитка народноослободилачке борбе у овом крају. Мада није било никаквих прописа о начину избора делегата, МК је изборе за среску скупштину поставио на широко демократску основу, без наглашавања класног момента. Избори делегата су обављени на конференцијама по селима, а пошто је из многих села било људство у војним јединицама у граду, или непосредној околини, то су и ове јединице бирале делегате за скупштину. Није нам познато какав је кључ примијењен приликом избора делегата. Али с обзиром да је на скупшти-

⁶⁶ М. Пијаде, Тридесет година КПЈ, Комунист, бр. 2/49, 18.

⁶⁷ Види: А. Ранковић: Говор у Столицама приликом отварања Спомен-музеја („Ворба“, година XX, бр. 241, Београд, 10. октобра 1955); говор Блажа Јовановића на митингу у Иванграду 21. VII 1956. године („Побједа“, год. XIII, бр. 31, Титоград, 29. јула 1956).

⁶⁸ Види: Душан Живковић, Допринос јединица НОВЈ стварању народне власти, Историјски часопис, 1, 231.

⁶⁹ Изјаве: Радивоја Боричића, Михаила Ојданића, Милоша Пајковића и др.

ни било присутно 217 делегата,⁷⁰ који су представљали око 26 хиљада становника,⁷¹ произилази да је један делегат биран на сваких 120 становника. Први пут су на изборима пуноправно узели учешћа војници, жене и омладина старији од 18 година. За делегата на скупштини била је изабрана и једна жена.⁷² Тако је истовремено са покушајем стварања првих органа власти рјешавано и питање општег права гласа грађана. Иако избори нијесу били тајни, већ се гласало на конференцијама акламацијом, сви грађани су имали подједнако право одлучивања, како активно тако и пасивно. Једино у избору делегата нијесу учествовали крајње реакционарни десничари и похапшени шпијуни и петоколонаши.

Изабрани делегати су се састали као среска скупштина 21. јула 1941. у сали Дома трезвености у Беранама. Поред 217 опуномоћених представника народа, у раду скупштине је учествовало још и 150 грађана са савјетодавним правом гласа.⁷³ По социјалном и политичком саставу скупштина је била врло репрезентативна. Састав скупштине је одражавао друштвену структуру становништва на територији среза. У политичком погледу делегати су припадали поред КПЈ и грађанским политичким партијама. Ипак, међу делегатима највише је било чланова КПЈ или њених симпатизера. Први пут у историји овога краја, у једном оваквом представничком тијелу, подједнако су одлучивали представници сеоске сиротиње, радници, напредни интелектуалци, као и ситнобуржоаски представници и буржоаска интелигенција међу којом је било и неколико високих државних чиновника, професионалних политичара, официра и других. Овакво једно тијело могло је настати само као резултат револуционарне атмосфере у Беранама.

Мада је била ратна ситуација, среска скупштина је радила као истинско предствничко тијело. Она се појављује као суверен у име народа своје територије. Сазвана на темељу програма јединственог народног фронта, сасвим је разумљиво што је скупштина борбу за национално ослобођење поставила у први план. Рад и одлуке скупштине јасно говоре о томе како је народ од почетка борбе за национално ослобођење поставио и питање неповратног раскида са старим облицима власти. Тај раскид могао се остварити само револуционарним путем и мјесна партијска организација се њега држала. Она је у скупштини имала већину преко које је била сигурна да ће успјети да спроведе револуционарне задатке.

⁷⁰ Записник са среске скупштине делегата (чува се у Полимском музеју у Иванграду).

⁷¹ Реферат Михаила Ојданића, „Побједа“ од 21. јула 1956.

⁷² Хрисанта Недић, учитељица, била је делегат из Берана.

⁷³ Види: записник са среске скупштине.

Прије него што је прешла на рад, скупштина је изабрала радна тијела, односно предсједништво. За предсједника скупштине изабран је Панто Малишић, учитељ и члан КПЈ, за записничара Радивоје Боричић, такође члан КПЈ, а за овјераче записника Милан Поповић, учитељ у пензији, и Мирко Дедовић, инжењер.⁷⁴

Отварајући скупштину Малишић је свим присутним честитао ослобођење Берана и истакао значај борбе за национално ослобођење, позвавши све народне представнике да се заложу за јединствено настављање борбе у духу слободарске традиције читавог краја.⁷⁵ Завршавајући свој говор Малишић је јасно поставио задатке скупштине сљедећим ријечима: „На ову скупштину позвани су представници Берана и свих ослобођених села и општина среза беранског и свих политичких странака, ради договора о даљем вођењу борбе и народних послова који су настали у овој ситуацији. Договор треба да буде онакав као што су се наши стари договарали о заједничким народним пословима. Треба се бити сложено и све ставити у службу народа и борбе за слободу“.⁷⁶

Дакле, из ових редова се јасно види да је скупштина као репрезентативно тијело сазвана са циљем да преузме на себе или преко свог извршног органа одговорност за даље вођење борбе против окупатора и одговорност за све народне послове. Она се тиме истиче као највиши орган власти у срезу. У говорима других говорника (било их је још 10), а првенствено комуниста, постављено је питање стварања извршног одбора власти среза, као и захтјев да одлуке скупштине морају добити снагу закона.⁷⁷

Сви говорници су наглашавали да ова борба има ослонаца у традицији ослободилачких покрета из прошлости краја.⁷⁸ Занимљиво је пратити наступање грађанских политичара у скупштинској дебати. Мање-више они су сви иступали опрезно и уздржљиво. Гавро Цемовић, инжењер, један од умјерених грађанских политичара и човјек који је поштовао снагу Комунистичке партије и њену политичку линију, одао је признање устаницима сљедећим ријечима: „Ова борба је величанствена... За ову борбу треба одати признање омладини и треба да се буде јединствено, да се очувају животи и кров над главама, а исто не треба жалити ни жртва када су у питању овако велика дјела.“⁷⁹

И други грађански представници били су изненађени резултатима устанка, па су морали да одају признање устаницима.

⁷⁴ Исто.

⁷⁵ Исто.

⁷⁶ Исто.

⁷⁷ Милош Пајковић: како је створен Срески народни одбор у Беранма, „Политика“ од 20. јула 1959.

⁷⁸ Види: записник са скупштине.

⁷⁹ Исто.

Међутим, и поред тога што су грађански представници у скупштини одавали уздржљива признања за постигнуте резултате у првим данима устанка у Црној Гори, они намјерно нијесу спомињали улогу КПЈ која је водила ослободилачки покрет. Нарочито је иступање Милана Поповића, једног од првака ЈРЗ у беранском срезу, човјека оптерећеног великосрпским буржоаским национализмом, који ће га свега 15 дана касније гурнути у отворену издају, на скупштини било врло закулисно и опортунистичко. Грађански прваци нијесу опортунистички иступали због тога што је наводно по њиховом мишљењу било немогуће водити даљу борбу са много надмоћнијим непријатељем, већ зато што је ту борбу организовала и водила КПЈ. Додуше, став грађанских представника у скупштини није био јединствен у погледу оцјене карактера борбе. Тако, на примјер, Мирко Дедовић, инжењер, у свом говору је између осталог рекао да ће ови „догађаји бити уписани златним словима у нашу историју“,⁸⁰ да су Руси и Црногорци одавно водили заједничке борбе против поробљивача и да ту традицију и сада треба наставити. Занимљиво је истаћи да је у скупштини врло умјерено иступао и касније отворени издајник Радоје Шћекић.⁸¹

Представници КПЈ су јединствено иступали у скупштини. Говорили су Милан Куч, земљорадник, Радоња Голубовић, адвокат, Вуксан Цемовић, адвокат, Божо Милачић, радник, а близак Партији; од говорника био је и Мијајле Куч, земљорадник. Сви комунисти су оцијенили народноослободилачку борбу као једини правилан пут да се дође до националног ослобођења. Из говора комуниста се види да су они скупштину искористили за напад на избјегличку краљевску владу као и друге издајничке врхове југословенске буржоазије, која је добрим дијелом допринијела брзој катастрофи државе. Исто тако они су истицали значај борбе Совјетског Савеза и осталих антифашистичких снага против сила осовине.⁸²

Комунисти су недвосмислено изражавали оптимизам у погледу исхода народноослободилачке борбе. Тако је Милан Куч између осталог рекао: „Ова борба је, можемо рећи, отпочела и побједа је обезбијеђена, јер у борби против фашизма налази се Совјетски Савез са својом моћном Црвеном армијом“ Постављајући питање стварања власти, овај исти делегат је рекао да је нужно, мјесто среског начелства и других старих органа, који су постојали у Југославији и компромитовали се „служећи једној клици“, данас када се пролива крв, створити власт која ће служити народу и бити одана борби за слобеду.⁸³ У истом духу говорили су и неки други комунисти.

⁸⁰ Исто.

⁸¹ Исто.

⁸² Исто.

⁸³ Исто.

Грађански прваци су знали да Куч и остали комунисти иступају у име Партије и да њихов предлог у исто вријеме значи и званичан став свих комуниста и родољуба. Зато се поједини представници притајене реакције супротстављају захтјеву за стварањем нове власти. Божо Јоксимовић, мајор бивше југословенске војске, за вријеме говора Милана Куча је добадио: „Ви комунисти хтјели бисте да се дочепате власти“. Било је још неколико пригушених приговора реакције. Због тога је Милан Куч јасније образложио свој предлог и потребу за стварањем среског органа народне власти, па је на крају рекао: „Данас док се борба води треба да управљају они који имају народно повјерење, а када буде слободна земља нека народ одлучује.“⁸⁴

Када се прешло на дискусију о стварању новог органа среске власти, грађански прваци су предлагали разне називе за будући орган, као на примјер: „Вијеће за управљање народном ствари“, „Одбор искусних људи“, „Управа која ће руководити народом и свим пословима“⁸⁵ и слично. Међутим, комунисти су иступали јединствено и дали предлог да се будући орган власти назове „Народни одбор ослобођења среза беранског“.⁸⁶ Овај назив први је формулисао Милан Куч⁸⁷ Вуксан Цемовић је у свом иступању образложио да ће Народни одбор ослобођења „преузети вршење власти у име народа и да се тај Одбор може изабрати на скупштини. Ова скупштина је легитимни представник народа овога краја и она има све компетенције да то учини“,⁸⁸ завршио је свој говор Цемовић. У дискусији о стварању Среског народног одбора ослобођења В. Јоксимовић и још неки официри поставили су питање „У име кога и под чијом заставом“ — стварати нову власт?⁸⁹ Представници КПЈ су на ову упадицу одговорили да нову власт треба стварати „у име народа, под заставом слободе“.⁹⁰ Ови, мада наоко ситни детаљи из дискусије у скупштини, показују да су најреакционарнији елементи покушали да бране стари систем. Наравно, иступање мајора Јоксимовића са малобројном групом једномишљеника није имало утицаја на одлуке скупштине. У борби за ослобођење Берана, а и раније, комунисти су успјели да придобију народ у већини без обзира на политичку припадност, а то је био врло важан моменат за даљи развитак устанка. Међутим, ипак се може запазити да мјесна партијска организација није била начисто како да поступи са најизразитијим реакционарима и браниоцима старог режима. Она је морала од почетка да устане против Јоксимовића и сличних кор-

⁸⁴ Исто.

⁸⁵ Исто.

⁸⁶ Исто.

⁸⁷ Исто.

⁸⁸ Исто.

⁸⁹ Исто.

⁹⁰ Исто.

теша и да их раскринка пред народом. То оклијевање ће се касније осветити покрету у овом крају.

Послије вишечасовног рада скупштина је завршила рад тиме што је донијела пет одлука које гласе:

„I На ослобођеној територији овога краја са данашњим даном престају да постоје сви органи власти цивилне, судске и војне, како бивши југословенски, тако и окупаторски, а цјелокупну цивилну, судску и војну власт преузима народ;

II Формира се Народни одбор ослобођења, који ће имати цјелокупну власт у овом крају, а сачињаваће га предсједник, секретар и 19 чланова. У општинама да се изабере општински одбори, а у селима сеоски;

III Народни одбор ослобођења преузеће цјелокупну државну имовину и финансијска средства свих надлештава и банака и све употребити за потребе за народно ослобођење;

IV Гарантује се обезбјеђење личне сигурности и имовине свим грађана овога краја, а који су обавезни да се одзивају свим захтјевима и одлукама одбора;

V На ослобођеној територији истицаће се као застава југословенска тробојка“.⁹¹

Све одлуке скупштина је једногласно усвојила и предсједник Малишић их је издиктирао у записник. Послије формулисања одлука скупштина је приступила избору Народног одбора ослобођења среза беранског. Избор одбора је извршен на темељу већ донесених одлука. На основу своје друге одлуке скупштина је изабрала 21 одборника.⁹² Према другој одлуци скупштине Народни одбор ослобођења је требало да буде састављен од предсједника, секретара и 19 чланова. Међутим, у току избора Одбора скупштина је установила и потпредсједнички положај. За предсједника Народног одбора изабран је Александар Бојовић, протојереј, човјек од угледа у грађанству, за потпредсједника Симо Кастратовић, професор, и за секретара Панто Малишић, учитељ и један од организатора устанка. За остале чланове Одбора изабрани су: Гавро Цемовић, инжењер (Беране), Милан Поповић, учитељ у пензији (Лужац), Милан Куч, земљорадник (Полица), Миро Дедовић, инжењер (Беране), Радоња Голубовић, адвокат (Буче), Богдан Обрадовић, учитељ (Горња Села), Радомир Јованчевић, студент (Долац), Радоје Шћекић, предузимач (Горња Села), Томичић Миљан, намјештеник (Лужац), Божо Милачић, радник (Беране), Мијајло Куч, земљорадник (Полица), Саво Јоксимовић, студент (Буче), Мирко Јелић, земљорадник (Доња Ржаница), Радован Чубровић, земљорадник (Далсиће), Јагош Шћекић, земљорадник (Полица), Радомир Митровић, студент (Беране),

Исто.

⁹² Исто.

Мико Кнежевић, земљорадник (Будимља), Која Бубања, учитељ (Штитари).⁹³

Избором Народног одбора ослобођења скупштина је завршила свој рад. Истог дана послје подне изабрани Одбор се састао на своју прву сједницу. Његов рад био је донекле прецизиран одлукама скупштине. Свака од донесених одлука садржавала је и неке најбитније уставне елементе. Узето у цјелини, одлуке скупштине представљају негацију правног и друштвеног система старе Југославије.⁹⁴ Њихов је значај утолико већи што оне значе почетак укидања предреволуционарног поретка. То несумњиво произилази из прве одлуке скупштине у којој је јасно постављен захтјев за рушењем апарата старе власти на ослобођеној територији. Овом одлуком је не само постављено питање власти него је донесен и пропис којим се формално кидао континуитет између старих средских органа власти и новог органа народне власти — Народног одбора ослобођења. Умјесто средског начелства, средског суда и других институција буржоаског система, на ослобођеној територији у срезу сву је власт добио Народни одбор ослобођења. Одбор је могао само настати револуционарним путем. Зато он одмах и преузима сву власт у своје руке. На тај начин задат је у коријену ударац цјелокупној структури старе власти у локалним размјерама.

Интерес даљег развитка народноослободилачког покрета у овом крају диктирао је потребу да цјелокупна власт припадне Народному одбору ослобођења, јер је он могао бити једина гаранција да ће се под његовим руководством наставити започети револуционарни процес. Одбор је по свом политичком саставу био врло репрезентативан. КПЈ је у Одбору имала 11 својих чланова.⁹⁵ То ће омогућити да мјесна партијска организација кроз Одбор успјешно спроводи политичку линију у интересу даљег размаха ослободилачког покрета.

Као што је то био случај и касније при стварању народноослободилачких одбора у Југославији, тако и у првим данима борбе за ослобођење од окупатора у Црној Гори, народноослободилачки одбори су се стварали првенствено као привремени органи власти, а касније су прерастали у истинске органе народне власти. Народни одбор ослобођења у Беранама имао је карактеристике и привременог и истинског органа народне власти. Привременост овог органа се огледа у томе што је он првенствено створен у циљу да руководи даљом ослободилачком борбом, јер власт у процесу ослободилачке борбе је морала прећи у руке народних представника који уживају опште повјерење, а када земља буде ослобођена народ је требало да одлучи какву форму

⁹³ Исто.

⁹⁴ Види: М. Пајковић, ц. ч.

⁹⁵ У Одбор је било изабрано 12 интелектуалаца, 6 земљорадника, 1 радник, 1 намјештеник и 1 предузимач.

власти да одабере.⁹⁶ Дакле, концепције, карактер и задаци Народног одбора ослобођења постављени у локалним оквирима били су на линији процеса борбе за национално ослобођење.

Када је створен Срески народни одбор ослобођења било је комуниста који су сматрали да он у свему представља копију совјета, револуционарних органа октобарске револуције. Наравно, сличност између совјета и наших народноослободилачких одбора је постојала, па према томе ту сличност можемо донекле уочити и код Народног одбора ослобођења среза беранског. Али док су совјети имали знатно ужу класну базу, са наглашеним пролетерским карактером, дотле је овај Одбор, као и они који ће се касније стварати у нашој земљи кроз револуцију, постављен на знатно ширу класну основу, и он се појављује у првом реду као негација буржоаских органа власти који су били у служби окупатора.

Од нарочите је важности за нас да утврдимо како је радио Народни одбор ослобођења и које је задатке спроводио у току свог дјеловања. Одбор се састао на своју прву сједницу 21. јула, одмах послје избора. Радио је у сједницама, а одлуке су донесене већином гласова. Утврдили смо да је у времену од 21. јула до 8. августа Одбор одржао три своје пленарне сједнице. На првој сједници Одбор је извршио подјелу на секције, које су формиране по појединим секторима, донио одлуку, на предлог Војног комитета, о формирању батаљона народне војске, прецизирао одлуку скупштине о престанку рада цивилне полиције, жандармерије, општинских управа, финансијске контроле; донио одлуку о уништењу свих новчаних књига и архива у којима су била регистрована задужења сиромашних сељака, службеника, радника и намјештеника, донио одлуку о формирању општинских и сеоских народних одбора, изradio проглас муслиманском становништву у коме се ово позивало на заједничку борбу против окупатора и још низ других одлука и рјешења. Одлуке Одбора у ствари представљају само допуну скупштинских одлука.⁹⁷

Одбор је сву власт спроводио преко секција: војно-судске, управне, финансијско-економске, културно-просвјетне и здравствено-социјалне. Занимљиво је истаћи да је рад секција био организован на бази самоуправљања, што је једна од основних карактеристика рада народноослободилачких одбора, узето у целини, од почетка па до краја револуције.⁹⁸ И сам овај Одбор је створен на бази локалне самоуправе. Секције су у ствари представљале зачетак друштвеног самоуправљања, јер је у њима, поред одборника, било ангажовано још по неколико угледних грађана. Тај пут је био природан и логичан у развоју органа вла-

⁹⁶ Види: записник са скупштине.

Исто.

⁹⁸ Л. Гершковић: Хисторија народне власти, Београд, 1957, 58

сти у нашој земљи уопште. Само на бази масовног учешћа народа у органима власти могао се остварити принцип: власт народу. Секције при овом Одбору су биле и друштвено савјетодавни и управни органи.

Управна питања у срезу је водила управна секција.⁹⁹ Она је имала задатак да руководи цјелокупном унутрашњом политиком на ослобођеној територији, обезбјеђивала је чување мира и поретка преко органа: народне милиције и службе безбједности. У ствари ова секција је била и извршно-управи орган Одбора.

Финансијско-економска секција је одмах по стварању преузела на руковање и надзор финансијска средства банака и других државних установа у граду. Новац којим је располагала секција је искључиво трошила за потребе војске и власти. Она је водила читаву привредну политику на територији среза, а руковање имовином повјеравала је својим најодговорнијим члановима.¹⁰⁰ Њеним радом брзо се нормализовао привредни живот у граду, трговачке радње, пекаре, занатске радионице, хотели и кафане и друге привредне и услужне установе наставиле су са нормалним радом. Истовремено секција је постављала у духу одлука Одбора и скупштине грађанима одређене привредне захтјеве и наредбе за потребе војске. Тако, на примјер, сви пекари у граду били су обавезни да пеку хљеб од заплијењеног брашна за војску на фронту, народну милицију, градску сиротињу и избјеглице са Косова и Метохије. С обзиром да је Одбор располагао тих дана са доста намирница, заплијењених у италијанским магацинима, то није било потребе да се примјењују мјере реквизиције. Сем тога, за издржавање народне војске становништво је давало богате добровољне прилоге. Дјелатност ове секције није се исцрпљивала само на овим питањима. Она је преко сеоских народних одбора, који су се стварали тих дана на селима, организовале скупљање љетине на имањима бораца који су се налазили у војним јединицама на фронту. Социјално-хумана страна Одбора и ове секције огледа се у томе што је вођена свакодневна брига о издржавању великог броја сиротиње и избјеглица са Косова и Метохије, којих је на територији овог среза било врло много. Све избјегличке породице које нијесу имале никакве имовине добијале су одлуком Одбора намирнице и друго из заплијењених магацина.¹⁰¹

Социјално-здравствена секција је руководила социјално-здравственом политиком, организовала санитетску службу у војним јединицама, руководила радом здравствених установа у гра-

⁹⁹ Чланови ове секције били су Божо Милачић, одборник, и Милош Пајковић и Радивоје Вукићевић, чланови КПЈ.

¹⁰⁰ За чланове економске секције поред одборника Радомира Митровића и Миљана Томичића именовани су: Милоша Стијовић, Радмила Недић и Љубо Царичић.

¹⁰¹ Р. Боричић, 50.

ду и уопште водила бригу о лијечењу рањеника и болесника.¹⁰² На захтјев ове секције медицинско особље је било обавезно да ради у здравственим установама тих дана. Тако су за све вријеме у ослобођеним Беранама радиле болница, Дом здравља, апотека и друге здравствене установе.

Исто тако плодан рад је развила и културно-просвјетна секција. Ова секција је на ослобођеној територији одмах преузела бригу о заштити школских зграда и школских архива, бринула се о заштити културно-историјских споменика, а највише је учинила на информисању грађана о догађајима који су се збивали тих дана на ослобођеној територији у Црној Гори, а посебно у беранском и околним срезовима. Због обимности посла у овој секцији Одбор је именовоа пет чланова који су у њој радили.¹⁰³ Секција је брзо оспособила градску разгласну станицу, која је преносила радио-вијести Москве и Лондона, свакодневно је издавала „Информативни билтен“ у око 100 примјерака. Главни уредник „Информативног билтена“ био је Веселин Маслеша.¹⁰⁴ Као искусни публициста Маслеша је листу дао физиономију агенцијског билтена, у коме је поред вијести из беранског и сусједних срезова објављивао и доста материјала са Источног фронта уз коментаре уредника. Грађанство Берана тих дана је било детаљно информисано и о свим мјерама које је предузимало устаничко руководство.¹⁰⁵ Велика је штета што није сачуван ниједан примјерак билтена, мада се зна да је изашло више од 10 бројева.¹⁰⁶

Војно-судска секција Одбора имала је све компетенције војно-судске власти на територији среза. Она је вршила судску надлежност над грађанима и војним лицима. Чланови ове секције били су углавном искусни правници (адвокати и судије), ма-

¹⁰² Одбор је за чланове ове секције именовоа: др Мита Савићевића, др Нику Лабовића, љекаре, и Петра Гвоздена, љекарског помоћника.

¹⁰³ Чланови ове секције били су: Веселин Маслеша, публициста, Богдан Обрадовић, учитељ, Јеремија Војовић, учитељ, Светозар Поповић, новинар, и Вукајло Бабовић, учитељ.

¹⁰⁴ Веселин Маслеша се за вријеме устанка затекао у Беранама, гдје је био гост код свог рођака Павла Вукотића. О њему су устаници прије устанка мало знали, али за вријеме борби за ослобођење Берана Маслеша се сам ставио на располагање Мјесном комитету и укључио у политички рад. Изабран је био и за делегата и присуствовао среској скупштини 21. јула, али се из записника не види да је учествовао у дискусији. Према изјави Светозара Поповића, датој аутору, Маслеша се тих дана одушевљавао догађајима у Беранама. Као члан културно-просвјетне секције развио је живу политичку дјелатност, а посебно је много учинио на уређивању информативног билтена.

¹⁰⁵ Изјаве: Милоша Пјаквића, Михаила Ојданића, Радивоја Борићића, Светозара Поповића и других учесника устанка.

¹⁰⁶ Незванично смо обавијештени да се један примјерак овог билтена налази негдје у Сарајеву, што би било могуће, с обзиром да је Веселин Маслеша пред поновни улазак италијанске војске однио са собом један број примјерака, које је могао свакако пренијети касније и у Босну.

хом комунисти.¹⁰⁷ Са компетенцијама војно-судског органа ова установа је била важан револуционарни фактор при Народном одбору ослобођења. Она је преко органа службе безбједности: „ЧЕКЕ“ и народне милиције водила истрагу над похапшеним шпијунима и петоколонашима, саслушавала заробљене италијанске официре и припремала им јавно суђење. Сва дјелатност секције одвијала се у духу одлука средње скупштине и Народног одбора ослобођења. У многим питањима секција је била тумач правног стања на територији среза. Када је 22. јула 1941. године. Привремена врховна команда националноослободилачких трупа за Црну Гору, Боку и Санџак издала Упутство за избор представника народне власти и политичких органа у војним јединицама,¹⁰⁸ овој секцији су права и дужности биле поменутих упутством много јасније прецизирана. Она је према упутствима као судски орган била овлашћена да изриче чак и смртне казне“ за дјела пљачке приватне и јавне имовине, ратног материјала и ратних заробљеника, убиства, шпекулисања предметима животне потребе, за шпијунажу и ширење лажних и паничарских вијести, издају и службу непријатељу у ма ком облику.“¹⁰⁹ Секција је за ситнија кривична дјела имала право да кривце казни до мјесец дана затвора.¹¹⁰ На основу поменутог Упутства секција је такође била обавезна да сваког ухапшеног грађанина саслуша у року од 6 сати, а у року од 48 сати изведе на суђење.¹¹¹ Међутим, може се рећи да војно-судска секција Одбора у Беранама није била ефикасна у спровођењу ових прописа. Прије свега она је направила крупну грешку што није одмах извела на суд похапшене шпијуне и петоколонаше, него је на притисак грађанских политичара одлагала суђење, па су похапшени чак у затвору дочекали поновни улазак италијанских трупа у град. Исто тако секција је погријешила што није извела на суд италијанске официре који су осудили 9 родољуба на стријељање 17. јула и починили друге злочине према народу. Благо поступање овог органа није било у интересу даљег развоја ослободилачког покрета. Попустљивост према изразитим непријатељима народа касније ће се штетно одразити на ослободилачки покрет, јер је пета колона то користила и реакција је постепено узимала маха, па је чак и привукла један дио народа за себе прије него што је поново окупатор запосио Беране. Због тих пропуста Покрајински комитет КПЈ је касније врло оштро критиковао партијску организацију беранског среза.¹¹²

¹⁰⁷ Чланови ове секције били су: Вуксан Цемовић, Радоња Голубовић, Никола Шекуларац, Анто Малишић и Павле Вукотић.

¹⁰⁸ Зборник, Ш, 4, 9—12.

¹⁰⁹ Исто, стр. 11.

¹¹⁰ Исто, 11.

¹¹¹ Исто.

¹¹² Види: Зборник Ш, 4, прилог 2.

Народни одбор ослобођења је од почетка представљао у свему нови орган власти. Среска скупштина је овом органу својим одлукама дала и врховну војну власт. Већ на првој својој сједници Одбор је донио конкретне одлуке у вези са организацијом устаничке војске,¹¹³ извршио наименовање командног кадра и допунио Војни комитет новим члановима. Наравно, све што је Одбор радио за све вријеме његовог постојања углавном су били ставови Мјесног комитета КПЈ. Тако на својој првој сједници Одбор је једноставно санкционисао раније створено стање и потврдио одлуке Мјесног комитета са сједница од 18. и 19. јула. Исто тако Одбор је прихватио закључке Мјесног комитета са састанка коме је присуствовало око 200 официра и подофицира, одржаном 20. јула, а на коме се расправљало о даљем начину вођења борбе, организацији устаничке војске и другим војним питањима.¹¹⁴ Одбор је донио одлуку да се сви официри ставе на располагање устаничкој војсци. Мјесна партијска организација је упркос пасивном ставу једног броја официра настојала да их увуче у покрет. Официри су, пак, комунистима, наравно не сви, пребацивали да би се они радо борили за ослобођење земље, али не за „рачун Русије“.¹¹⁵ Па и поред тако противурјечних и непријатељских испада појединих официра, Одбор је донио одлуку да се сва војна лица укључе у устаничке редове. Истовремено је донесена одлука о наименовању команданта батаљона народне војске, и „лица за везу са народом“.¹¹⁶ Читаво руковођење војним операцијама било је препуштено Војном комитету, који је био раније формиран, а одлуком Одбора допуњен само са још неколико официра.¹¹⁷ Тако је Војни комитет у свему постао штаб за руковођење устаничким снагама. Он је у исто вријеме и функционисао као највиши војни орган.

На предлог Мјесног комитета 22. јула се приступило реорганизацији устаничке војске, па су формиран батаљони и чете на милицијском принципу, по узору на батаљоне народне војске из времена борбе за национално ослобођење народа овог краја од Турака прије 1912. године. Копирање војне организације из времена балканских ратова било је потпуно, те су батаљони и чете чак добили и исте називе.¹¹⁸ Језгро батаљона представљали су раније формиран герилски одреди, у којима су првенствено били окупљени комунисти, скојевци и искрени симпатизери КПЈ, те је на тај начин дошло до спајања традиције и организованог

¹¹³ Види: Прилог записнику са скупштине.

¹¹⁴ С. Јоксимовић, 15.

¹¹⁵ Исто, 15.

¹¹⁶ Тако су се у почетку народног устанка у Црној Гори називали политички комесари. Види: Зборник, III, 4, стр. 10—11.

¹¹⁷ Одбор је допунио Војни комитет следећим официрима: Божом Јоксимовићем, Миомиром Цемовићем и Рајом Поповићем.

¹¹⁸ С. Јоксимовић, 15.

политичког рада мјесне партијске организације. Стварање батаљона народне војске по угледу на племенско-територијалне јединице из времена балканских ратова било је позитивно само у толико што је искоришћена свијетла традиција о овим јединицама, па су сви способни људи осјећали моралну обавезу да се укључе у војне јединице. Зато је формирање батаљона и чета ишло без икаквих тешкоћа. Старија генерација ратника из времена 1912—1916. већ је унапријед знала којој јединици припада и гдје треба да се јави. Посебно је питање колико су ове јединице са територијално-племенским обиљежјима могле одговорити савременим захтјевима ослободилачког рата. Сасвим је сигурно да су батаљони народне војске у првим данима устанка били погодна организациона форма за општу мобилизацију маса, али инсистирање на оваквој организацији у даљем развоју устанка у најмању руку било је ризикантно за успјех покрета. Чврста организација герилских одреда са партизанским начином ратовања давала је више гаранција за успјешну борбу у будућности.

Истог дана када су формиран батаљони народне војске, на предлог Војног комитета, Одбор је именовао и команданте 7 батаљона, командира беранске самосталне чете и батерије, као и лица за везу са народом,¹¹⁹ док је остали старјешински кадар биран у јединицама. У већини, за команданте батаљона били су именовани официри, а лица за везу са народом су била из редова КПЈ. Свакако је МК направио несмотрен корак када је дозволио да командне позиције у батаљонима махом заузму официри, мада је преко лица за везу са народом обезбјеђивао спровођење своје политичке линије у јединицама.

У новоформираним војним јединицама било је окупљено преко 5.000 бораца. Овако организовани батаљони добили су задатак да бране слободну територију од упада непријатеља.

Упоредо са организацијом војних јединица Народни одбор ослобођења је организовао избор сеоских народноослободилачких одбора, а предузео је био и неке мјере за успостављање општинских власти. Показали смо да је стара општинска и сеоска власт у току устанка била разбијена, а одлукама скупштине је формално престала да постоји. Зато је Одбор пришао формирању нових локалних органа власти. Тих дана у Беране је морало стићи и Упутство Привремене врховне команде у коме се прецизирао начин избора ових органа.¹²⁰ Ово Упутство је садржавало прве прописе о организовању привремених органа власти и начину спровођења њихових избора не само у Црној Гори него у читавој нашој земљи. Занимљиво је истаћи да је избор Народног

¹¹⁹ Формирани су сљедећи батаљони: Полички, Будимски, Доњоморјачички, Бучичко-виницки, Лужачко-печичко-долачки, Штитарско-брзавски и Горњосољски. Такође је формирана и самостална беранска чета, као и устаничка батерија.

¹²⁰ Види Зборник, III, 4, стр. 9—12.

одбора ослобођења у Беранама извршен на начин како је то предвиђало Упутство Привремене команде, мада оно тада још није било издато.¹²¹ По свој прилици и избори сеоских одбора су у неким селима спроведени прије него што је Народни одбор ослобођења протумачио поменуто Упутство. Ово закључујемо по томе што је избор сеоских одбора извршен на конференцијама у селима, а не онако како је било предвиђено Упутством у коме је стајало: „Скуп општинских делегата је врховна власт у општини. Он именује старјешине појединих села, заселака и насеља.“¹²²

Народни одбор ослобођења је покушао да спроведе изборе и за општинске народноослободилачке одборе. Но, како је затишје на фронту кратко трајало, јер је непријатељ убрзо отпочео офанзиву на слободну територију, избор општинских органа народне власти није могао бити спроведен до краја, а посебно не онако како је то прописивало Упутство Привремене врховне команде.¹²³ У недостатку времена за спровођење избора за општинске народне одборе, Срески народни одбор у Беранама је једноставно у неким општинама извршио наименовања предсједника и по неколико одборника. Тако, на примјер, на предсједничке дужности у општинама беранској, будимској и манастирској постављени су Љубо Царичић, Мијат Вулетић, и Вуксам Цемовић, комунисти. Ово декретирање одборника било је донекле супротно са одлукама скупштине и поменутиим Упутством, али догађаји на фронту нијесу дозволили да се обаве избори онако како је било прописано. Процес формирања општинских власти, због погоршане ситуације, био је заустављен. У оним општинама гдје су наименовани предсједници и по неколико одборника власт је функционисала. Предсједници су успјели да узму контролу над општинском имовином и општинским архивама.¹²⁴ Фактички сву власт на слободној територији среза имали су сеоски народни одбори и Народни одбор ослобођења у Беранама као највиши орган власти. Ови органи власти су све до 8. августа, када су италијанске групе поново заузеле Беране, функционисали на ослобођеној територији и представљали ослонац војним јединицама. Сеоски одбори су извршавали све задатке у интересу ослободилачке борбе. Они су се на својим теренима бринули и о обезбјеђењу јавног реда, прикупљали храну за борце у јединицама, а нарочито су били активни у мобилизацији радне снаге од жена, омладине, дјеце небораца, избјеглица, па чак и ратних заробљеника,¹²⁵ за сакупљање љетине на имањима бораца који су се налазили на фронту.

¹²¹ Поменуто Упутство издато је 22. јула 1941. године.

¹²² Исто.

¹²³ О начину избора општинске управе види: Зборник III, 4, стр. 10.

¹²⁴ Р. Боричић, 49.

¹²⁵ На сакупљању летине у селима близу Берана мобилисани су и неки заробљени италијански војници.

Ради што бољег спровођења власти и обезбјеђења јавног реда и поретка Народни одбор ослобођења је у неким општинским центрима поставио милицијске станице, а у неким селима су функционисале и сеоске страже.¹²⁶

Један од важних корака Народног одбора ослобођења у Беранама био је тај што се он одмах повезао са новоформираним одборима у срезovima у Бијелом Пољу, Андријевици и Колашину. У циљу што боље координације са одборима и осталим устаничким руководством у овим мјестима, успостављен је телефонско-телеграфски саобраћај, који је у данима устанка био прекинут. У Беранама је за све вријеме слободe нормално радила Среска пошта. То је омогућило бољу координацију снага и узajамно помагање устаника ових срезова. Још приликом ослобођења Берана устаничко руководство андријевичког среза ставило је МК-у на располагање два топа, а 21. јула Војни комитет беранског среза, када је обавијештен о нападу окупаторске војске и шиптарско-муслиманске „милиције“ на устаничке положаје: Врмоша — Гусиње — Плав, у правцу Андријевице, послао је устаницима једну чету од 80 бораца као појачање снагама на сектору Плава.¹²⁷ Била је то велика морална подршка устаничком руководству Андријевице, у моменту када се оно налазило у тешкој ситуацији, јер поред борбе на фронту, оно је морало да се супростави агресивном и отвореном непријатељском рату пете колоне, којој су на челу стајали Милутин Јелић и Новица Поповић, разбијачи јединства народа. Чета беранских устаника, последије успјешног сузбијања непријатељских снага према Плаву, вратила се у Беране. МК и Народни одбор ослобођења, ради што боље координације са устаничким руководством Андријевице, послали су тих дана у ово мјесто једну делегацију, која је водила разговоре са тамошњим устаничким руководством о координацији војних и политичких акција.

Исто тако Одбор и Војни комитет последије 22. јула послали су помоћ бјелопољским устаницима, када су квислиншке муслиманске снаге извршиле напад на слободну територију овога среза. У борбама за одбрану слободне територије бјелопољског среза учествовао је штитарско-брзавски батаљон, који се храбро борио на сектору према Коритима. У борбама код Цвилина погинуо је командант овог батаљона, капетан Тома Зечевић, један ријетко храбар официр и родољуб, који се од првог дана устанка веома храбро борио у устаничким редовима, заузимајући одговорне командне положаје.

Озбиљан пораз Италијана у Црној Гори у тринаестојулском устанку натјерао је италијанску врховну команду на брижљиве припреме за поновно освајање слободне територије. Пет италијанских дивизија из Албаније упућено је да казни црногорски

¹²⁶ Р. Боричић, 49.

¹²⁷ С. Јоксимовић, 16.

народ. Осим тога, Италијани су користили и бројне квислиншке снаге Шиптара и муслимана, а нарочито за напад на територије беранског, андријевичког и бјелопољског среза. На територију беранског и андријевичког среза, већ 21. јула напала је шиптарска и муслиманска „милиција“ из Гусиња и Плава, Ругова, Рожаја и Бихора. Окупатор је у овим крајевима, као и у свим другим, знао да искористи наталожени шовинизам и вјерску нетрпељивост и помоћу муслиманске реакције поведе огромне масе муслимана и Шиптара у офанзиву на слободну територију Црне Горе. Додуше, међу муслиманским масама је било напредних снага, које су са симпатијама пратиле ослободилачку борбу црногорског народа, али су оне биле малобројне.¹²⁸ Нарочито су биле у мањини напредне снаге у рожајској и петњичкој општини, те су биле немоћне да спријече акције домаћих реакционара и њихов утицај на народне масе. Мјесна партијска организација Берана настојала је да појача свој политички рад међу становништвом ових општина још од прије рата, али су резултати били врло мали. Послије ослобођења Берана новостворени Одбор и Мјесни комитет предузели су мјере за придобијање муслиманског становништва петњичке и рожајске општине. Упућен је и један проглас овом становништву којим се оно позивало на ослободилачку борбу.¹²⁹ У којој мјери је становништво ових општина било упознато са овим прогласом тешко је нешто одређено рећи. С обзиром да је становништво, предвођено од своје реакције, у обје општине заузело непријатељско држање према устанку и слободној територији беранског среза, да се извести закључак да проглас није довољно протумачен и схваћен у народу. Италијански окупациони систем успио је да потпуно искористи тешко наслеђе прошлости и да муслиманско становништво окрене против ослободилачког покрета црногорског народа. Најизразитији представници политичке и вјерске реакције у Бихору били су Шефкија Кршић, бивши предсједник општине Петњица, и Осман Растодер, хоџа.

Због напада муслиманских и шиптарских квислиншких снага на слободну територију на линији Зелетин — Брезојевице — Чакор — Мокра планина — Капе — Мургаш — Цмиљевица — Турјак — Петњица — Корита, устаничко руководство је првих дана после ослобођења Берана, Бијелог Поља и Андријевице објективно морало да створи фронт ради спречавања ових банди у намјерама да опустоше слободну територију. Стварање фронта на овако дугој линији и прихватање фронталних борби није било на ланији тактике и стратегије коју је давао Главни штаб ПОЈ. Па ипак, чини нам се да је оваква одлука устаничких руковод-

¹²⁸ И на среској скупштини 21. јула као делегати из петњичке општине учествовали су Махмуд Адровић, правник, и Мехо Хоџић, лекар. Они ће и касније радити на јачању братства и јединства.

¹²⁹ Види: прилог записнику са скупштине.

става беранског, андријевичког и бјелопољског среза била у датој ситуацији исправна и једино рјешење да се спријечи пустошење слободне територије од муслиманско-шиптарских банди, које су пријетиле да ће све уништити пред собом.

Војни комитет беранског среза је издао наредбу да доњоржанички батаљон, одмах по свом формирању, запосједне положаје на сектору Капе — Мургаш — Цмиљевица; будимски батаљон је упућен на сектор Цмиљевица — Турјак, а полички на сектор Турјак — Петњица. Раније смо истакли да је шпитарско-брзавски батаљон био упућен као појачање бјелопољским устанничким снагама. Остали батаљони остали су на својим територијама као резерва. Дисциплина у војним јединицама на фронту, док нијесу непријатељске снаге почеле да врше пробоје на појединим секторима, била је на висини. Томе је допринијела одлука Мјесног комитета да се сви чланови КПЈ и СКОЈ-а равномерно расподијеле у војне јединице. Међутим, у Беранама је остало мало комуниста па су реакционарни буржоаски представници нарочито за вријеме непријатељске офанзиве развили непријатељску пропаганду у позадини против ослободилачког покрета. Партија је, преко лица за везу са народом и осталих чланова КПЈ, борцима у батаљонима правилно објашњавала перспективу и циљеве народноослободилачког покрета, али у позадини није било масовног политичког рада путем конференција и зборована, те је и у овом срезу, као и у читавој Црној Гори, пета колона то искористила и успјела да један дио народа привуче на своју страну.¹³⁰

Видећи да Партија у ослободилачком покрету има велику иницијативу, официри и други буржоаски националисти од самог почетка су се плашили за своје уско класне интересе, па су покушавали да покрету даду други смјер, у суштини шовинистички, истичући да је у датој ситуацији најважнији задатак борба против муслимана и Шиптара. Мјесна партијска организација опречавала је шовинистичке испаде буржоаских националиста, али је њих и овдје, као и у Бијелом Пољу, Андријевици и другим мјестима ипак било.¹³¹ Нарочито су шовинистички елементи искористили муслиманско-шиптарске нападе од Ругове, Рожјаја и Петњице за распаљивање осветничких страсти. Због нелојалног држања једног броја официра батаљони народне војске, који су се налазили на положајима на линији Капе — Цмиљевица — Турјак, морали су пред непријатељским снагама муслиманско-шиптарске „милиције“ да узмакну. Тако већ 26. јула ове непријатељске снаге су продрле у села Тмушиће, Заграђе и спустиле се до изнад Дапсића. У тако тешкој ситуацији МК и Војни комитет извршили су општу мобилизацију и све резервне јединице с лијеве стране Лима пребацили на деску и 27. јула заустави-

¹³⁰ Види: Зборник Ш, 4, прилог 2, 17.

¹³¹ Исто.

ли напредовање кислиншких јединица. Појачане устаничке јединице брзо су сузбиле непријатељске снаге и одбациле их на првобитне положаје. Уз најжешће борбе устанички батаљони су 28. и 29. јула заузели положаје на линији Капе — Цмиљевица — Турјак. Поново је на фронту дошло до затишја, али краткотрајног. У Беране су све више стизале вијести о концентрацији италијанске војске у Пећи и Подгорици. Тим вијестима пета колона је давала алармантан тон. Колебљива, и у суштини непријатељски расположена према КПЈ, беранска ситна буржоазија и њена интелигенција је у моментима када се погоршавала ситуација за устанике, умјесто да се бори за народно јединство, иступала издајнички и опортунистички. Желећи да избјегне сукоб са грађанским представницима ради одржавања јединства, мјесна партијска организација је у оним данима правила такве уступке који су се за даљи развитак покрета показали штетним. Тако, на примјер Народни одбор ослобођења је пустио пред захтјевима грађанских политичара и пристао да се заробљени италијански официри из зграде Гимназије, гдје је био смјештен разоружани италијански гарнизон, пребаце на становање у хотел. Због супротстављања грађанских првака официрицима је одлагано суђење, а такође и похапшеним шпијунима.

Како се ратна ситуација у Црној Гори сваким даном све више компликовала, тако су грађански представници из овог среза све отвореније напуштали линију ослободилачког покрета. Они су у ствари само чекали згодан тренутак па да и отворено иступе против устанка. Тај тренутак је дошао када је Привремена врховна команда национално-ослободилачких трупа за Црну Гору издала наредбу (око 28. јула) да се италијански официри из Берана спроведу у Колашин, гдје им је припремано суђење за почињене злочине. Грађански представници у Народном одбору ослобођења у Беранима и неки официри у Војном комитету покушали су да спријече извршење наређења привремене команде о спровођењу официра у Колашин. Они су истицали да италијанске официре треба сачувати, јер у противном италијанска војска ће када буде поново окупирала слободну територију извршити одмазде над становништвом. Очигледно је било да су грађански прваци и ови официри хтјели да се преко заробљених официра препоруче окупаторским снагама. Но, упркос супротстављању, Мјесни комитет је заробљене италијанске официре спровео у Колашин.¹³²

Спровођење италијанских официра у Колашин послужило је као повод да Милан Поповић, један од изразитијих представника реакције у Беранама, а који је био изабран за одборника, у Народном одбору ослобођења — изјави да више не може бити сарадник са комунистима и још у име неколико одборника једно-

¹³² Б. Јовановић, 249.

мишљеника поднио је колективну оставку на положаје у Одбору. Није без значаја истаћи да је Поповићева колективна оставка услиједила тек два дана послје спровођења италијанских официра у Колашин, дакле у вријеме када су се италијанске снаге све више приближавале од Подгорице, Плава, Пећи и Рожаја према Лимској долини. Управо, оставка је услиједила оног момента када су поново муслиманско-шиптарске квислиншке снаге, заједно са италијанским, извршиле жесток напад дуж линије фронта. Официри који су у батаљонима народне војске узимали командне положаје, под утицајем грађанских политичких представника још отвореније су почели да се колебају. Њихово колебљиво држање и изјављивање да је немогуће даље пружати отпор учинили су да се поколеба и један број бораца. Због офанзиве на фронту код становништва са десне стране Лима такође је настала паника и оно је масовно напуштало села и прелазило на лијеву обалу Лима и у планине. Дисциплина у батаљонима је нагло попустила, јер су многи борци отишли својим кућама да евакуишу породице испред непријатеља који је пробио фронт на линији Цмиљевица — Турјак. Показало се да батаљони са традиционалном организационом структуром, када се нађу у тешкој ситуацији, знају да се од побједоносних јединица брзо претворе у недисциплиновану масу. Дјеловањем комуниста и најоданијих родољуба, ипак, појаве стихије су биле донекле спријечене. Снаге које су се стално осипале нијесу биле у стању да задрже квислиншке снаге које су надирале од правца Петњице, Рожаја и Ругова према Полици, Тмушићу и Дапсићу. У тако тешкој ситуацији, када је за многе офицере изгледало да је све изгубљено, Мјесни комитет и Војни комитет поново издају наредбу да бучићко-виницки, горњосељски и лужачко-долачки батаљони брзо пређу на десну страну и зауставе непријатеља. Противнапад ових јединица помагала је и самостална беранска чета, која је била одлично наоружана, а са Јасиковца је непријатељске положаје тукла устаничка артиљерија. Противнапад устаничких снага био је тако снажан да је непријатељ брзо натјеран у бјекство. У овим борбама 1. и 2. августа непријатељ је имао око 50 мртвих,¹³³ и много више рањених. Батаљони народне војске су поново у налету изашли на првобитне положаје, па су чак предузели и офанзиву у нека муслиманска села на подручју петњичке општине. Разјарене устаничке снаге, подржаване и подстицане од официра, приликом упада у муслиманско село Врбицу, запалиле су неколико кућа, а појединци су почели да пљачкају. Међутим, лица за везу са народом и остали комунисти су се одлучно супротставили овим појавама. Ту на фронту се налазио и руководилац Војног комитета Милан Куч, који је брзо интервенисао да се престане са паљењем кућа и пљачкањем имовине муслиманског становништва. Овом прили-

¹³³ С. Јоксимовић, 18.

ком Куч је дошао у отворен сукоб са официрима Павлом Ђуришићем и Николом Трифуновићем због њиховог шовнистичког и нехуманог држања према муслиманима.¹³⁴ Одлучним ставом Мјесног комитета и поред противљења официра победила је линија Партије. Војни комитет је издао наређење да се свака појава непослушности бораца, пљачкање имовине и други нехумани поступци према муслиманима строго кажњавају. Због пљачкашких склоности и злоупотреба стријељан је један борац горњоселског батаљона.¹³⁵ Овај примјер је позитивно дјеловао на дисциплину у читавој војсци. Првог и другог августа ослобођено је више села у Бихору и биле су предузете мјере да се нормализује живот на овој територији, а у селу Трпезима муслиманска „милиција“ била је спремна да пред устаницима положи оружје. Народни одбор ослобођења у Беранама дао је задатак руководствима војних јединица да спроведу изборе за народноослободилачке сеоске одборе. Акције устаничких снага у селима петњичке општине помагало је и неколико напредних интелектуалаца из овог краја. Међутим, даљи догађаји су прекинули рад на стварању сеоских народних одбора на овом терену.

Вијест о колективном повлачењу грађанских политичара из Народног одбора ослобођења није изненадила многе комунисте. Ипак, иступање ових политичких првака из Одбора, мјесној партијској организацији је тешко пало утолико што се у том моменту поколебало народно јединство. Иначе, показало се да је сарадња са буржоаским националистима била на slabим ногама и врло неискрена са њихове стране. На стално попуштање комуниста буржоаски представници су све више дизали главе и чим је дошао згодан моменат отворено су издајнички иступили. Међутим, Народни одбор среза је наставио да ради. Секретар Одбора Панто Малишић, који је за све вријеме био најодговорније лице у Одбору, после је повлачења Поповића и осталих грађанских првака сазвао је сједницу на којој је одлучено да се Одбор попуни новим родољубима. Какве је Одбор још конкретне одлуке донио на овој сједници, која је одржана 1. или 2. августа, тешко је утврдити. Према сјећању неких чланова Одбора, до 8. августа рад се у Одбору организовано одвијао. Да је Одбор заиста и у најтежим часовима имао власт на слободној територији потврђује чињеница да је читав привредни живот у граду и даље нормално текао. Пекаре и друге услужне радње даноноћно су радиле спремајући хљеб и другу храну за борце на фронту; сваки борац добијао је на име дневног сљедовања 1 кг пшеничног хљеба и пола кг меса. Болница и друге здравствене установе су такође

¹³⁴ Изјава Рада Прелевића и Р. Боричића.

¹³⁵ Ово је био план Павла Ђуришића, Николе Трифуновића и још неких официра. Они су предлагали да се настави са офанзивом, спале Рожај и Тутин и да се устаничке снаге повежу наводно са Србијом.

радиле све до поновног уласка окупатора у град. Тако је Одбор успијевао да одржи власт на слободној територији упркос чињеници што је реакција покушала да парализује његов рад. Одбор је на предлог Мјесног комитета донио одлуку да се спречи извођење шовинистичких планова неких официра, који су предлагали да се послје 1. августа настави офанзивна акција против муслимана у правцу Рожаја, Тутина, Новог Пазара, све до Копаоника.¹³⁶ Таквим ставом и Одбор и Мјесни комитет су против себе изазвали официре, али је зато сачуван ауторитет Партије у очима народа и на дјелу је доказана политика јачања братства и јединства.

Иако су Народни одбор ослобођења и Војни комитет успјешно, све до почетка августа, одолијевали непријатељским нападима на слободну територију, очигледно је било да се територија неће моћи одбранити. Вођење фронталних борби није давало изгледа за побједу. Фронтална борба је више одговарала непријатељу, који је располагао несразмјерно већим снагама, и свака помисао да се упорним држањем линије фронта може одбранити слободна територија била је илузија устаничког руководства. То се показало нарочито 7. и 8. августа када су јединице дивизије „Венеција“ изашле од правца Подгорице на Трешњевик, а јединице дивизије „Пуља“ од Пећи на Чакор и почеле чишћење Лимске долине од устаника. Даље инсистирање на фронталним борбама било је врло неповољно за устаничке снаге. Баш у то вријеме устаничког руководства беранског и андријевичког среза добила су директиву да се фронтална борба напусти, а да се батаљони народне војске и становништво са десне стране Лима повуку на лијеву страну Лима и у планине.

Народни одбор ослобођења у Беранама је чинио напоре да се повлачење како војске тако и становништва спроведе без панике, али у општој пометњи која је настала 6. и 7. августа било је тешко одољети народној стихији. Устаничко руководство није успјело да потпуно изврши евакуацију заплијењених намирница и осталог материјала из Берана. Узрок томе је било то што је Одбор за евакуацију намирница и другог ратног материјала из града био задужио неколико официра, који, наравно, тај задатак нијесу обавили како треба. Приликом евакуације Берана испољила се несналажљивост, па су италијанске снаге затекле у Беранама похапшене шпијуне и петоколонаше у затворима, које војно-судска секција Одбора није хтјела да осуди или евакуише. Ови шпијуни ће поново ступити у службу окупаторских војних власти и вршити денунцијације комуниста и многих родољуба.

Док су Одбор и Мјесни комитет у Беранама радили на евакуацији становништва, намирница и другог материјала, дотле су реакционарни грађански прваци формирали „Одбор спаса“ од најреакционарнијих грађана, као што су били: Тодо Поповић, др Вукота Дедовић, Филип Цемовић, Тома Јоксимовић, Милан

Поповић и други. Реакција је вршила ужурбане припреме за дочек окупаторске војске. „Одбор спаса“ је упутио према Чакору и Трешњевику своје депутације, које су среле италијанске експедиционе јединице и изјавиле им покорност, оптужујући за устанак Комунистичку партију и њене присталице. Реакција је пожурила да Италијанима преда спискове комуниста и организатора устанка. Вођени од депутација реакције из Андријевице и Берана, Италијани су окупирали слободну територију Горњег Полимља и 8. августа заузели Беране. Тако је овај највећи ослобођени град у Црној Гори, свега послје 20 дана живота у слободи, поново окупиран.

Мјесни комитет и Народни одбор ослобођења напустили су Беране непосредно пред улазак непријатељских јединица. Војни комитет су пред заузеће Берана напустили сви официри, једино су комунисти и искрени симпатизери остали његови чланови. Са губитком слободне територије престала је активност Народног одбора ослобођења. Процес стварања општинских и сеоских народноослободилачких одбора такође је био прекинут. Истина, неки сеоски народни одбори су још једно вријеме послје заузимања Берана наставили рад, разумије се више илегално, али је окупатор обнављањем разбијених општинских управа онемогућио њихову активност. Привремени порази устаника довели су и до растурања батаљона народне војске и послје 8. августа једино су комунисти, скојевци и најоданији родољуби остали у предустаничким герилским одредима. У најтежим моментима за устанике, 7. и 8. августа, официри и остали грађански представници су отворено издајнички наступили. Герилски одреди су се, по директиви Мјесног партијског и војног руководства, повукли у планинска села и планине, гдје су чекали нова упутства ПК и Привремене врховне команде националноослободилачких трупа за Црну Гору. У међувремену окупатор је вршио репресалије над становништвом у Лимској долини, а нарочито у Беранама и непосредној околини; стријељао је родољубе, палио села и пљачкао. За све то вријеме устаничко руководство и одреди пасивно су чекали на нове директиве, а то је било штетно за даљи развитак покрета у овом крају. Довољан је био онај мали предах од 8. августа до краја септембра да реакција постигне дјелимични престиж код становништва и да га касније преко четничких организација окрене против НОБ-а.

Но, богато револуционарно искуство и тековине јулског устанка послужиле мјесној партијској организацији да, и поред привремених пораза и извјесних објективних и субјективних слабости, поново распали ослободилачки покрет у овом крају, у је-

сен 1941. Революционарно искуство и традиције из јулских дана, те живо сјећање на живот у слободи и дјелатности органа народне власти, даваће подстрека беранским комунистима да наставе упорну битку у склопу НОБ-а, упркос тешкоћама које су настале послје претрпљеног пораза у августу.

RÉSUMÉ DE L'ARTICLE DE M. DAŠIĆ »LE SOULÈVEMENT POPULAIRE DANS L'ARRONDISSEMENT DE BERANE«

Le soulèvement populaire dans l'arrondissement de Berane commence le 16 juillet 1941, trois jours après le soulèvement général du Monténégro. Après la capitulation de la Yougoslavie en 1941 le territoire de cet arrondissement est occupé par les Italiens et partagé en deux parties: la plus grande était gouvernée par le haut commissaire pour le Monténégro et la plus petite- les communes de Rožaj et Petnitze-était sous la domination de ainsi dite »Grande Albanie«. Cette répartition rendait plus difficile l'activité du Comité local du PCJ parce que l'occupant faisait tout le possible pour pousser à l'extrême l'intolérance religieuses entre les Monténégrins et la population musulmane.

Grâce à ce que était caché d'armes et de munitions après le débâcle de l'armée yougoslave les préparations systématiques du Comité local pour le soulèvement étaient facilitées. On avait formé presque dans tous les villages des détachements partisans avec des membres du parti et ceux qui les ur étaient les plus proches. Les conditions dans les communes de Rožaj et Petnitze ne permettaient pas une telle activité. Une commission militaire du Comité local dirigeait les préparatifs si bien que l'organisation locale du parti était complètement prête à la veille du 8 juillet.

Avant le soulèvement le Comité faisait tout le possible pour réaliser l'unité du peuple et à ce propos il organise une réunion avec les représentants des partis bourgeois à Lučac, près de Berane. Les bourgeois évitaient la collaboration avec les communistes mais, persuadés que le soulèvement était déjà une chose faite, ils déclarèrent qu'ils n'y participeront pas et ne seront pas à la fois contre le soulèvement.

Un plan plus détaillé sur les débuts du soulèvement dans l'arrondissement de Berane était élaboré par le Comité local le 14 juillet pendant la réunion de Lučac. Tous les membres du Comité avaient des devoirs à accomplir et sont partis dans des villages pour y préparer les masses.

Pour faire peur aux soulevés et à la population, l'occupant a arrêté et fusillé le 17 juillet neuf patriotes sur Jassikovatz. Le résultat en était que les révoltés ont serré autour de la ville un cercle en quelques heures et demain, le 18 juillet, les forces du soulèvement,

comprenant déjà 5000 combattants, ont obligé le garnison italien à la capitulation. Il y avait 70 morts et 800 faits prisonniers entre les soldats italiens et une énorme quantité de munitions et de vivres. Parmi les soulevés il n'y avait que quelques morts ou blessés. Pendant la lutte pour la libération de Berane le Comité local a organisé des organes pour assurer l'ordre public: la Milice populaire et le Service de sécurité nommé ČEKA.

La nuit entre le 18, et 19 juillet le Comité local a organisé une réunion où on a décidé de former un nouveau organe du pouvoir dans l'arrondissement, un bataillon de l'armée populaire et le Comité militaire. Cette formation d'un organe du pouvoir populaire devient actuelle avec la libération de la ville, C'est pourquoi le 21 juillet à Berane une assemblée des représentants du peuple où il y avait 217 délégués venait d'élire le Comité populaire de libération de l'arrondissement de Berane qui comprenait 21 membres. C'était le premier comité élu du pouvoir populaire formé dans notre pays. Ce Comité devient le plus haut organe du pouvoir politique, militaire et de la justice sur le territoire de l'arrondissement.

Le Comité populaire de libération tenait des réunions et pendant 20 jours il a promulgué plusieurs décisions très importantes pour le soulèvement. Grâce à lui on avait formé des comités populaires de libération des villages et communes. Mais ce procès de formation des organes locaux était interrompu par l'offensive ennemie qui était spécialement violente au début d'août.

L'ennemi attaquait continuellement le territoire libre de Bihor, Rožaj et Peć et comme il s'approchait de plus en plus de la vallée de Lim, les réactionnaires du pays s'organisaient contre le soulèvement populaire et ils ont envoyé ses représentants devant l'ennemi.

Cette forte offensive ennemie a obligé les forces du soulèvement de laisser le territoire libre dans la vallée près de Lim et Berane mais l'élite des bataillons — les détachements de la guérilla — est restée sur les montagnes en se préparant pour de nouveaux combats avec l'occupant. Grâce à l'expérience acquise pendant le soulèvement de 13 juillet, le Comité local du PCJ pour l'arrondissement de Berane a réussi en automne de 1941 d'intensifier la lutte de libération dans cette région.